

8097

Ilami

Адамъ Берт
срочъ Шайкеев

Дивні
пригоди
Петера
Шреділя

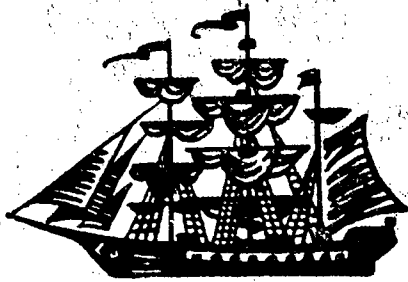
**Видавництво
художньої
літератури
„ДНІПРО”
Київ — 1966**

Адольф Бергман фон

Dubni

Шарієс

**природи
Непера
Шлежія**

*Переклад
з німецької*

И (Нім)
ШІВ

Переклад СИДОРА САКИДОНА
Післямова ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА

Перекладено за виданням:
Adelbert von Chamisso, Sämtliche Werke in vier
Bänden, Leipzig, Max Hesses Verlag.

КИЇВСЬКА
ФАБРИКА НАБОРУ

7—3—4
524—66

ДО ЮЛІУСА ЕДУАРДА ГІТЦІГА ВІД АДЕЛЬБЕРТА ФОН ШАМІССО

Ти не забуваєш нікого, то, мабуть, ще пам'ятаєш такого собі Петера Шлеміля. Тобі в давні роки доводилося бачити його кілька разів у мене, цибатого парубійка, якого вважали за тюхтія, бо він таки був незграбою, і за лінивого, через його неворотність. Мені він подобався. Ти не міг цього забути, Едуарде, як він у наші «зелені» часи¹ утік від сонетів. Я взяв

---

¹ Автор натякає на «Альманах муз», який видавали друзі Шаміссо і називали його «зеленим».

його з собою на одне з поетичних чаювань, де він заснув ще під час писання віршів, не дочекавшись читання. Тепер я навіть пригадую, як дотепно ти сказав тоді про нього. Ти бачив Шлеміля — не знаю де й коли — в старій чорній куртці, що її він завжди носив, і ти сказав: «Цей парубійко був би щасливий, коли б його душа була хоч наполовину така безсмертна, як його куртка». Ось як мало важив він для вас. А я його любив.

Отож від цього Шлеміля, що багато років тому зник десь з очей, дістався мені зошит, який я хочу передати тобі. Лише тобі, Едуарде, моєму найближчому, найщирішому другові, моєму найкращому «Я», від якого не ховаю жодних таємниць, віддаю його лише тобі і, певна річ, нашому Фукé¹, що нарівні з тобою займає місце в моєму серці; але йому тільки як другові, а не як поетові. Ви зрозумієте, як би мені було неприємно, коли б ця сповідь, що її чесний чоловік, покладаючись на мою дружбу і статечність, довірив мені, була виставлена де-небудь в поетичному творі на посміх або взагалі трактува-

---

¹ Фукé — барон Фрідріх де ла Мотт-Фуке (1777—1843) — пізній німецький романтик, друг Шаміссо.

лася без належної пошани, як невдалий дотеп, хоч насправді це зовсім не так. Звичайно, я й сам мушу признатись, мені жаль, що ця історія, хоч і вийшла з-під пера такої поштивої людини, здається безглуздою, жаль, що вона не написана рукою вмілого майстра з повним сили комізмом. Чого б тільки не зробив з неї Жан-Поль! ¹ А втім, милий друже, можливо, тут згадуються імена людей, які ще й досі живі; це також треба взяти на увагу.

Ще кілька слів про те, як потрапили оці листки до мене. Вчора вранці, коли я прокинувся, мені вручив їх дивний чоловік з довгою сивою бородою, одягнений у дуже зношену чорну куртку, поверх якої висіла ботанізірка, і незважаючи на сльоту, в пантофлях на чоботях. Він питав про мене і залишив цього зошита, сказавши, що прибув з Берліна.

Кунерсдорф, 27 вересня 1813 р.

Адельберт фон Шаміссо

---

¹ Ж а н - П о л ь — псевдонім Йоганна-Пауля Ріхтера (1763—1825) — відомого німецького сатирика й гумориста.

Р. S. Я додаю тобі малюнок, зроблений мастаком Леопольдом¹, що саме стояв біля вікна і був вражений таким явищем. Коли він побачив, якого значення я надаю цьому шкіцу, то охоче подарував його мені.

ДО НЬОГО Ж ВІД ФУКЕ

Зберігати повинні були ми, любий Едуарде, історію бідолашного Шлеміля, зберігати таким чином, щоб вона не потрапила на очі тим, кому не слід. А це нелегке завдання. Таких очей є сила. Та й хто з смертних може наперед визначити долю манускрипта — речі, яку встерегти важче, аніж вдержати слово, що ненароком вихопилось. І все ж таки я вчинив, як навісний, котрий, опинившись перед безоднею, аж тремтить від страху, а таки стрибає туди: я звелів надрукувати всю цю історію.

Одначе я, Едуарде, маю дуже серйозні й дуже вагомні підстави для такої моєї поведінки. Або навколо мене суцільний об-

---

¹ Франц Леопольд — маловідомий літограф і гравер, сучасник Шаміссо.

ман, або в нашій любій Німеччині б'ється багато сердець, здатних зрозуміти бідного Шлеміля, оцінити його, і на їхніх поштивих обличчях з'явиться співчутлива усмішка при тих гірких жартах, котрі над ним чинило життя, або від його власних простодушних витівок.

А ти, мій друже, якщо ти заглянеш у цю глибоко чесну книжку і подумаєш при тому, скільки невідомих однодумців разом з нами навчатися любити її, то, може, відчуєш, як цілющий бальзам краплинами спадає на гарячі рани твої, що їх тобі і всім, хто тебе любить, заподіяла смерть.

І нарешті: є — я не раз у цьому переконувався — є геній і друкарської справи, що вміє надруковану книжку допровадити до рук справжнього читача, і, коли не завжди, то дуже часто, вберегти її від невігласів. У всякому разі, він немовби вішає невидимий замок перед кожним витвором духа і мистецтва і нехибно та спритно вгадує, коли треба його відчиняти і коли зачиняти.

Цьому генію, мій найлюбіший Шлемілю, я довіряю твої усмішки і твої сльози, отож зоставайся з богом.

Неннгаузен, кінець травня 1814

Фукé

ДО ФУКЕ ВІД ГІТЦІГА

Ось тобі й наслідки твого одчайдушно-го рішення — пустити до друку історію Шлеміля, що її ми повинні були берегти виключно як свою таємницю. А тепер її переклали не тільки французи та англійці, голландці та іспанці, навіть американці услід за англійцями надрукували, про що я вже доповів докладніше в ученому Берліні. Та й у нашій любій Німеччині підготовляється нове видання з англійськими малюнками, які знаменитий Крукшенк просто вихопив із життя, завдяки чому ця річ стане, безперечно, ще більш поширеною. Коли б я не вважав тебе за твій свавільний вчинок (бо ти мені в 1814 році і слова не сказав про видання рукопису) вже давно покараним (бо ж наш Шаміссо в роках 1815—1818, під час своєї кругосвітньої подорожі, здається, в Чілі чи на Камчатці, а може, на О-Вагу, скаржився на це своєму другові, небіжчику Тамеямая), то я і тепер спитав би з тебе за це публічного відчиту.

Тим часом — і саме тому — те, що сталося, того не вернеш, і в цьому ти маєш рацію, бо за цих тринадцять важких років, тільки-но ця книжечка вийшла у світ,

багато, багато друзів полюбили її разом із нами. Ніколи я не забуду хвилини, коли вперше прочитав її Гофманові. Не тямлячи себе від захоплення, він не зводив очей з моїх губів, поки я не закінчив. Він не міг діждатись, коли особисто познайомиться з письменником, і хоч не любив ніяких наслідувань, проте не міг подолати бажання написати й собі щось подібне, поклавши в основу ідею загубленої тіні. Він це й зробив, хоч досить невдало, в оповіданні «Пригоди в новорічну ніч», в якому Еразмус Шпікер губить своє зображення у дзеркалі. Еге ж, до дітей наша чудесна пригода таки зуміла вторувати собі шлях. Ось приклад. Коли я одного разу в ясний зимовий вечір ішов з вашим оповідачем по Бургштрассе і один з хлопчаків, що сковзались на ковзанці, засміявся з нього, він схопив його під свою добре тобі відому ведмежу шубу і потягнув з собою — сірома тоді ані муркнув. Та коли він знову пустив його і пішов собі далі, немов нічого й не сталося, хлопчак здалеку голосно закричав до нього: «Постривай, я тобі дам, Петер Шлеміль!»

Отож я гадаю, що цей поштивий дивак і в своєму новому чудовому вбранні порадує багатьох, хто не бачив його ще

з 1814 року, коли він був у простій куртці. Але всі будуть ще дужче вражені, коли довідаються, що цей ботанік, кругосвітній мандрівник, колишній королівський офіцер, а також історіограф знаменитого Петера Шлеміля, ще до того й лірик, який, хай навіть співає на малайський або литовський манір, скрізь показує, що поетичне серце в нього на належному місці.

Тому, любий Фукé, я, тобі, зрештою, щиро вдячний за опублікування першого видання, і прийми від мене і наших друзів найщиріші побажання до цього ось другого.

Берлін, в січні 1837

Едуард Гітціг

МОЄМУ ДАВНЬОМУ ДРУГОВІ ПЕТЕРУ ШЛЕМІЛЮ

Твоє писання знов переді мною,
І я згадав дитинства давні дні,
Коли цей світ наукою нудною
Надокучать почав тобі й мені.
Тепер старий я, вкрився сивиною.
Чи маю ж я соромитися? Ні,
Хай дружба, як колись, між нами
буде,
Що я твій друг — нехай те знають
люди.

Мені, мій бідний друже, заподіяв
Лукавий менше шкоди, ніж тобі.

Заносивсь я за хмари, прагнув,
мріяв —
Ну, й не досяг багато, далебі.
Та обминув я підступ, що затіяв
Його нечистий у своїй злобі:
Я не піддався чудернацькій зміні —
Ніколи не втрачав своєї тіні.

Чи завинив я в чому? Де? Коли?
Проте не з тебе, з мене кепкували,
Хоч ніби й не подібні ми були.
«Де тінь твоя, Шлемілю?» — всі
горлали.

Покажеш тінь — гудуть, як і гули,
Немов посліпли, мов недочували.
Що ж, довелось терпіти. Та дарма!
Адже ж вини моєї тут нема.

— А тінь — це що? — спитав би я,
хоч досить
І сам наслухався таких питань. —
Чи не занадто світ її підносить,
Чи не надмірну віддає їй дань? —
Та час новий нове щось
проголосить,
Наслухаємось інших міркувань:
Бувало, тінь належала створінню,
Тепер — все суще вже здається
тінню.

Дай руку, друже, — нам разом іти
 (Отак ходили й змалку ми, до речі),
 Тепер байдужі ми до суєти,
 До глузувань людських чи
    ворожнечі,
 Уже нам недалечко й до мети,
 А в ній — всі наші радощі старечі:
 Вщухають бурі, вже видніє гавань,
 Де ми заснем після турботних
    плавань¹.

Берлін, серпень 1834 р.

Адельберт фон Шаміссо

---

¹ Переклад Зінаїди Піскорської.

1

Після щасливого, хоч і дуже важкого для мене плавання, прибули ми нарешті в гавань. Тільки-но дістався я човном до берега, як миттю зібрав свої мізерні пожитки і, протиснувшись крізь метушливу юрбу, подавсь до найближчої скромної господи з вівіскою готелю.

Я зажадав кімнату. Слуга змів мене пильним поглядом і повів під самий дах. Я звелів йому подати свіжої води і попрохав докладно розказати, де мені знайти пана Томаса Джона.

— Біля Північної брами, праворуч

перша вілла, великий новий дім з багатьма колонами білого й червоного мармуру.

Гаразд. Була ще рання пора. Я розв'язав клунок, вийняв нещодавно перелицьований чорний сурдут, чепурненько зодягнувся в свою найкращу одежину, поклав у кишеню рекомендаційного листа і вирушив шукати чоловіка, який, на мою думку, мав би сприяти здійсненню моїх скромних сподівань.

Пройшовши довгу Північну вулицю аж до самої брами, я скоро побачив колони, що мерехтіли крізь зелень.

«Отже, тут», — майнув у мене здогад.

Я змахнув носовичком куряву з черевиків, поправив краватку і, поклавши надію на бога, смикнув за дзвоник. Двері відчинились, але в сінях я мусив витримати справжній допит. Проте швейцар звелів доповісти про мене, і я удостоївся честі бути покликаним до парку, де пан Джон прогулювався у невеликому товаристві. Я одразу впізнав господаря дому по ситому самовдоволенню, що аж світилося на його обличчі.

Він зустрів мене дуже добре, — як багач зустрічає злидня, — навіть повернув у мій бік голову, щоправда, не одвертаю-

чись від решти товариства, і взяв у мене з рук листа, якого я йому подав.

— Так-так, від мого брата, давненько я не чував про нього. Як ся він має? Чи здоровий? Он там,— вів далі пан Джон, звертаючись до гостей, і, не чекаючи моєї відповіді, показав листом на пагорбок,— там я збудую новий палац.

Він зламав печатку на конверті і, не уриваючи розмови, що повернула на багатство, докинув:

— Хто не має принаймні мільйона, той, пробачте на слові, негідник.

— О, чистісінька правда! — гукнув я, сповнений почуттів.

Це йому, очевидно, сподобалось, він усміхнувся мені і промовив:

— Зачекайте, любий друже, можливо, потім я матиму час висловити вам свою думку ось про це, — він вказав на листа, якого тут же сховав у кишеню, і, звертаючись знову до товариства, подав руку одній молодій дамі. Інші пани, що упали біля своїх красунь, яка кому була до вподоби, пішли всі за ним до пагорбка, зарослого квітучими трояндами.

Я й собі поплентався ззаду, не завдаючи нікому клопоту, бо жодна душа мною більш не цікавилась. Товариство було

дуже веселе, всі пустували, жартували, іноді розмовляли поважно про дрібниці і легковажно про серйозні речі, особливо ж охоче пускали дотепи про відсутніх друзів та їхні справи. Але я був серед них занадто чужий, щоб розуміти оті дотепи, і дуже заклопотаний і заглиблений у власні думки, щоб відгадувати їх загадки.

Так дійшли ми до трояндових кущів. Прекрасна Фанні, що, як здавалось, була королевою дня, з примхи забажала власноручно зірвати розквітлу троянду, та поранилась колючкою, і на її ніжну ручку, немов від темних рож, впали краплі пурпуру. Ця пригода зворушила всеньке товариство. Кинулись шукати англійський пластир. Тут де не взявся мовчазний, тонкий, худий, довготелесий, підстаркуватий чолов'яга, що досі не помічений ішов разом з усіма. Він миттю засунув руку в кишеню свого тісного старофранцузького сірого сурдута, вийняв звідтіль невеличке портмоне, відкрив його і з шанобливим поклоном подав дамі бажане. Вона взяла пластир, не звернувши на чоловіка в сірому ніякісінької уваги і навіть не подякувавши; рану перев'язали, і всі рушили далі, щоб помилуватися краєвидом, який

відкривався з пагорбка на зелений лабіринт парку та на безмежний простір океану.

Краєвид був справді величний і чудовий.

Тим часом на обрії між темними хвилями і блакиттю неба з'явилась світла цяточка.

— Дайте підзорну трубу! — крикнув пан Джон, і не встигли слуги ще й ворухнутись, як сірий чоловік, скромно вклоняючись, засунув руку в кишеню сурдута, витягнув звідтіль прекрасний «доллонд» і вручив його панові Джону. Той, негайно приставивши трубу до ока, повідомив товариство, що це, мабуть, корабель, який учора відплив з гавані й держиться на видноті, бо через супротивний вітер не може вийти у відкритий океан. Труба переходила з рук до рук і не вернулась до власника. А я здивовано вступився в нього і не міг збагнути, як ота величезна махина вмістилася в маленькій кишені. Але це, здавалось, ні для кого не було вдивовижу, і на сірого чоловіка звертали так же мало уваги, як і на мене.

Подали легку закуску — в коштовних вазах найрідкісніші фрукти з усіх континентів. Пан Джон частував гостей з не-

дбалою люб'язністю і, між іншим, вшанував і мене — уже вдруге:

— Призволяйтесь, будь ласка. На морі ви таких, напевне, не мали.

Я вклонився, але він цього й не помітив, бо розмовляв уже з кимось іншим.

Всі охоче посиділи б на моріжку на схилі горбочка, звідкіль відкривався чарівний краєвид, та боялись, що земля вогка.

— Було б чудесно, — висловив думку хтось із товариства, — розіслати отут турецький килим, але його, на жаль, нема.

Та ледве це бажання було висловлене, як чоловік у сірому засунув руку в кишеню і з виглядом скромним, навіть покірливим, заходився тягнути звідтіль розкішний, злотом гаптований турецький килим. Слуги взяли його, немовби нічого дивного й не сталося, і розстелили на моріжку. Товариство без усяких церемоній посадовилося. Я ж збентежено дивився на чоловіка, на його кишеню, на килим, що був, либонь, не менше як двадцять кроків завдовжки та десять завширшки, протирав собі очі, не знаючи, що й гадати. Усі ж інші не вбачали в тому нічого дивного.

Мені дуже хотілося довідатись, що то за чолов'яга. Я розмірковував, до кого б

мені звернутись, бо панських лакеїв більше боявся, аніж панів. Нарешті я таки наслідивсь і звернувся до якогось молодика, що видався мені не таким бундючним, як інші, і частенько залишався сам. Я нишком попрохав його сказати мені, що це за послужливий чоловік, он там, у сірому вбранні.

— Отой, схожий на шматочок нитки, що вислизнула в кравця з голки?

— Еге ж, той, що стоїть самотній.

— Не знаю, — відповів він, і, як мені видалось, щоб уникнути подальшої зі мною розмови, одвернувся і почав говорити про дрібниці з іншими.

Сонце припікало все сильніше, спека ставала обтяжливою для дам. Прекрасна Фанні звернулася недбало до сірого чоловіка, до котрого, як я помітив, ще ніхто не звертався, з легковажним питанням: чи не знайдеться в нього часом і намету?

У відповідь він так низько їй вклонився, немовби йому зробили незаслужену честь, і тут же засунув руку в кишеню, звідкіль на моїх очах став витягати полотна, кілочки, шнури, залізний каркас, одним словом, усе, що потрібно для найкращого намету. Молоді люди допомогли все це натягнути і над килимом напнули

розкішний намет, але знову ж таки ніхто не вбачав у цьому нічого дивного.

Мені давно вже було якось моторошно, навіть трохи страшнувало, а уяви собі, що я відчув, коли побачив, як ще на чиєсь бажання сірій чоловік дістав із кишені троє вороних коней, еге ж, кажу тобі, троє прекрасних, великих вороних коней, осідланих і загнuzданих. Подумай тільки, бога ради! Ще троє осідланих коней з тої ж самої кишені, звідкіль він уже витяг портмоне, підзорну трубу, гаптований килим двадцять кроків завдовжки і десять завширшки й намет такої ж величини з усім причандаллям. Коли б я тобі не поклявся, що бачив це все на власні очі, ти б, напевне, мені не повірив.

Чоловік цей, здавалось, був дуже сором'язливий і скромний, інші приділяли йому так мало уваги, а проте його бліде обличчя, від якого я не міг відвести очей, було таке жахливе, що я врешті не витримав і вирішив непомітно покинути це товариство.

При тій незначній ролі, яку я тут відігравав, це, здавалось, легко було здійснити. Я хотів вернутися до міста, а на другий день вранці ще раз спробувати щастя у пана Джона, і якщо вдасться наважи-

тись, то й розпитати про цього дивного сірого чоловіка. Ох, коли б мені пощастило тоді зникнути!

І справді, я вже щасливо прослизнув трояндовими кущами, дійшов до підніжжя пагорба і опинився на зеленій галявині, та, побоюючись, чи хто часом не побачив, що я йду навпростець, без стежки, і мну траву, я пильно озирнувся навкруги. Як же я злякався, коли побачив, що за мною чимчикує чоловік у сірому з видимим наміром наздогнати мене. Наблизившись до мене, він негайно зняв капелюха і вклонився так низько, як мені ще ніхто не вклонявся. Ніякого сумніву — він хоче зі мною поговорити, і було б неввічливо уникати цієї розмови. Я й собі зняв капелюха, вклонився йому і як вкопаний залишився стояти на сонці з непокритою головою. Я з жахом втупився в нього, неначе птах, заворожений поглядом змії. Він також, здавалось, був дуже збентежений, не підводячи очей і безнастанно вклоняючись, підійшов ближче і заговорив тихо, несміливо, благально:

— Ласкаво прохатиму пана вибачити мою настирливість, коли я, так мало вас знаючи, наважуюсь звернутися з проханням. Дозвольте ласкаво...

— Але ж бога ради, мій пане! — перебив я його з жахом. — Що я можу зробити для людини, яка...— Ми збентежились обидва і, як мені здалося, почервоніли.

По хвилі мовчання він почав знову:

— Протягом короткого часу, коли я мав щастя бути поблизу вас, я, мій пане, кілька разів — дозвольте мені сказати вам це одверто — просто-таки з невимовною насолодою дивився на вашу красиву, надзвичайно красиву тінь, яку ви, стоячи на сонці і з якоюсь, так би мовити, благородною недбалістю, самі того не помічаючи, кидали до своїх ніг. Ласкаво прошу пробачити за таке надзвичайно сміливе припущення: чи не вважаєте ви за можливе поступитися мені вашою тінню?

Він замовк, а в голові у мене мов загуркотіло млинове коло. «Що й гадати про таку дивовижну пропозицію — продати власну тінь? Чи він часом не божевільний?» — подумав я і, змінивши тон, який більш пасував до його смиренної мови, відповів:

— Гей, гей, любий приятелю, хіба ж вам не досить вашої власної тіні? Це,

скажу я вам, гендель зовсім чудернацького сорту.

Але він негайно перебив мене знову:

— У мене в кишені є дещиця, яка для пана зовсім не видасться зайвою. Хоча за таку неоціненну тіль і найвища плата була б дрібницею!

І знову мене аж циганський піт пройняв на саму лише згадку про його кишеню. Я не міг збагнути, як це я насмілювався назвати його «любий приятелю». Намагаючись якомога ввічливіше виправити свою нечемність, я сказав:

— Пробачте, ласкавий добродію, вашому найпокірливішому слугі. Я, мабуть, не зовсім правильно зрозумів вашу думку, бо як же це можна свою тіль...

Він урвав мене на півслові.

— Я прошу лиш вашого дозволу ось тут, на цьому місці, підняти й сховати вашу благородну тіль, а як я це зроблю, то вже моя турбота. І за те, в знак вдячності до пана, я дам на вибір який завгодно скарб із тих, що ношу в кишені: справжню розрив-траву, корінь мандраги, пфеніги-перевертні, таляри-грабіжники, скатерть-самобранку Роландового джури, бісика в плящі за будь-яку ціну. А втім, все це вам ні до чого. Може, кра-

ще Фортунатів капелюх, зовсім новісінький і міцний, нещодавно реставрований, чи, може, щасливий гаманець, що належав також йому...

— Фортунатів щасливий гаманець! — скрикнув я, і хоч як мені було страшно, а він цими словами заповонив усі мої думки. В голові у мене все закрутилось, а перед очима замерехтіли самі лиш золоті дукати.

— Чи не зволите, шановний пане, оглянути і випробувати цей гаманець?

Він засунув руку в кишеню, дістав звідтіль за міцні ремінні шнурки не дуже великий, добряче зшитий сап'яновий гаманець і вручив його мені.

Я сягнув рукою в гаманець і витяг десять червінців, потім ще десять, ще десять та й знову десять. Я квапливо подав йому руку.

— Згода! Гендель зроблено. За гаманець можете забирати мою тіль!

Він погодився, негайно став переді мною навколішки і з гідною подиву спритністю заходився відривати мою тіль від трави, почавши з голови аж до самих ніг, легенько підняв її, згорнув та й сховав у кишеню. Потім підвівся, вклонився мені ще раз і зник у трояндових кущах. Мені

видалось, ніби там він тихенько хихикнув. Але я міцно схопив гаманець за шнурки; все навкруги було в сонячному сяйві, та я тоді ще нічого так і не збагнув.

2

Нарешті я отямився і поспішив залишити це місце, де мені вже, певно, нічого було робити. Спочатку я напхав кишені золотом, потім обв'язав міцно кругшій шнурки гаманця і сховав його на грудях.

Я непомітно вийшов з парку на дорогу і подався до міста. Замислившись, підходив я уже до брами, коли це раптом почув оклик:

— Паничу, гей, паничу! Стривайте-но.

Я озирнувся, Якась стара жінка гукала до мене:

— Бережіться, пане, ви загубили свою тінь.

— Дякую, матусю! — Я кинув їй червінця за доброзичливу пораду і вступив у тінь дерев.

Коло брами я знову мусив вийти на сонце і одразу ж почув від вартового:

— Де це ви, добродію, залишили свою тінь?

А далі знову від якихось жінок:

— Господи, у бідолахи нема тіні!

Це вже стало мене дратувати, і я почав дуже старанно обминати сонячні місця. Але не скрізь це вдавалося. Наприклад, на Широкій вулиці, яку я мусив перетнути і, на моє нещастя, саме в той час, коли дітлахи виходили зі школи. Якийсь проклятий горбань шибеник — він ще й досі стоїть у мене перед очима — одразу спостеріг, що мені бракує тіні. З страшенним галасом нацькував він на мене все оте письменне збіговисько підлітків вулиці, а ті почали кепкувати з мене і обкидати грязюкою. «Порядна людина, виходячи на сонце, має звичку брати з собою і свою тінь».

Щоб відкараскатися од них, я повною жменею кидав їм золото, а сам тим часом стрибнув у карету, яку мені допомогли найняти доброзичливі люди.

Опинившись у кареті на самоті, я гірко заплакав. Мабуть, в мені почала прокидатися свідомість того, що хоч золото в світі й більше важить, як заслуги та чесноти, але тінь таки дорожча, ніж золото. А я, що колись пожертвував багатством

заради сумління, тепер віддав тінь за золото. Що ж мені діяти в світі? Що зі мною тепер станеться?

Я був ще повний збентеження, коли візник зупинився перед моїм колишнім готелем. Жах пройняв мене на саму думку, що доведеться ще раз увійти в цю жалюгідну комірчину під дахом. Я наказав принести зверху мої речі, з презирством схопив той злидарський клунок, кинув кілька червінців прислужникові і звелів одвезти мене до найкращого готелю.

Готель стояв на північній стороні, і я міг не боятися сонця. Я відіслав візника, заплативши йому золотом, потому звелів показати мені найкращі кімнати і негайно замкнувся в них.

І як ти гадаєш, коло чого я заходився? О мій любий Шаміссо, навіть тобі признаючись у тому, я червонію. Я вийняв з-за пазухи злощасний гаманець і з якоюсь несамовитістю, що немов пожар розгоралася в мені все дужче й дужче, став тягти з нього золото, золото, золото, щоразу більше золота, розсипав його по підлозі, топтався по ньому, слухав його дзенькіт, змушуючи своє бідне серце втішатися його блиском, його дзвоном, раз у раз кидав метал до металу, аж поки

сам, украй зне́силений, не впав на це багате ложе, і, з насолодою зариваючись у золото, почав качатися по ньому. Так минув день, надійшов вечір, а я не відчиняв своїх дверей. Настала ніч, а я все ще лежав на золоті, аж поки не зморив мене сон.

І ось сниться мені, немовби я стою за скляними дверима твоєї маленької кімнатки і бачу тебе звідтіль за робочим столом між кістяком і пучком засушених рослин. На столі перед тобою розгорнуті книжки — Галлер, Гумбольдт, Лінней¹, на канапі томик Гете і «Чарівний перстень»². Я довго дивився на тебе, на кожну річ у твоїй кімнаті й знову на тебе, але ти сидів нерухомо і не дихав, ти був неживий.

Я прокинувся. Здавалось, було ще дуже рано. Мій годинник стояв. Я почував себе, немов побитий, до того ж мені хотілося їсти й спрага мучила мене, бо з учо-

---

¹ Альбрехт Галлер (1708—1777) — швейцарський природознавець, Олександр Гумбольдт (1769—1859) — німецький мандрівник і природознавець, Карл Лінней (1707—1778) — видатний шведський натураліст.

² «Чарівний перстень» — роман Фуке, що приніс популярність авторові.

рашнього ранку й рісочки у роті не було. З огидою відштовхнув я від себе золото, що недавно так тішило моє божевільне серце. В досаді я не знав, де його подіти. Залишати тут, на підлозі, ніяк не можна. Я спробував, чи гаманець не проковтне його знову. Ні. Жодне моє вікно не виходило на море. Я таки завдав собі клопоту, доки перетягав його, обливаючись потом, у кабінет та впакував у велику шафу, що там стояла. Собі я відклав лише кілька жмень червінців. Упоравшись з цією роботою, звалився я вкрай стомлений у крісло і став чекати, коли в домі прокинуться. При найпершій можливості я звелів принести чогось попоїсти і покликати господаря готелю. ....

Ми обміркували з ним, як на майбутнє обладнати моє помешкання. Він порекомендував мені для догляду за моєю персоною такого собі Бенделя, що одразу ж сподобався мені своїм довірливим і кмітливим виглядом. Отож саме він з того часу своєю відданістю й прихильністю втішав мене в злигоднях мого життя і допомагав мені зносити мою сумну долю.

Цілий день я не виходив з кімнати і морочився то з слугами, що шукали роботи,

то з шевцями, кравцями та купцями. Якнайрозкішніше умеблював кімнати, накупив силу-силенну коштовностей та дорогоцінного каміння, щоб хоч трохи звільнитись від цієї купи золота. Та, здавалось, вона анітрохи не зменшується.

Тим часом становище моє змушувало мене впадати в найстрашніші сумніви. Я не наважувався й кроку ступити за двері кімнат, а ввечері наказував запалювати в залі сорок свічок перед тим, як мені вийти з темряви. Я з жахом згадував моторошну зустріч з школярами. І все ж таки вирішив будь-що-будь, аніще раз випробувати громадську думку.

Ночі на той час були місячні. Пізно ввечері я закутався в широкий плащ, натягнув капелюха на самі очі і вислизнув, тремтячи, мов злодій, на вулицю. І тільки на далекій площі наважився виступити з тіні будівель, що під їх захистом я так довго йшов, і вийти на місячне сяйво, твердо вирішивши почути свій вирок з уст перехожих.

Звільни мене, милий друже, від болісного повторення усього того, що я мусив витерпіти. Жінки, коли я повз них проходив, виявляли часто найщиріше співчуття. Проте воно вражало мою душу не менш,

ніж глузування молоді або пихате презирство чоловіків, особливо товстих, вгодваних, мов кабани, що самі кидали широку тінь. Якась ніжна, чарівна дівчина, що йшла, здається, в супроводі своїх батьків, які замислено дивилися лише собі під ноги, немовби й підняла на мене свої променисті очі, та, побачивши, що я без тіні, вона злякалася, опустила на своє прекрасне личко вуаль і мовчки пройшла мимо.

Цього я вже не міг знести. Гіркі сльози потекли по щоках, і я, хитаючись, з розбитим серцем, вступив знову в темінь. Я мусив триматися за стіни будівель, аби встояти на ногах, і пізно ледве доплентався до готелю.

Я цілісіньку ніч і очей не склепив. А другого дня моєю найпершою турботою було, хай там що, відшукати чоловіка в сірому. Можливо, мені вдасться його знайти, і — яке б то було щастя! — може, й він, як і я, жалкує про цю божевільну угоду. Я покликав Бенделя, бо він мені здавався розумним і моторним хлопцем, докладно описав йому чоловіка, що володів скарбом, без якого життя моє стало суцільною мукою. Я сказав Бенделю час і місце, де його бачив, описав усіх, хто

був при тому, і додав ще таку прикмету: звелів докладно розпитати про підзорну трубу, золототканий турецький килим, про розкішний намет, про трьох вороних огирів, що їх історія зв'язала — не варто питатися як — з тією загадковою людиною, яка усім видалась незначною, а мені зруйнувала спокій і щастя цілого життя.

Докладно все це розповівши, я приніс золота стільки, скільки спромігся підняти, і додав ще самоцвітного каміння та коштовностей величезної вартості.

— Бендель, — сказав я, — оце вирівнює круті стежки і робить набагато легшим те, що здається неможливим. Не жалій скарбів, як і я їх не жалію, а йди і порадуй мене звісткою, на яку я покладаю усі свої надії.

Бендель пішов. Повернувся він пізно, сумний, невеселий. Жоден з гостей пана Джона, жоден з його слуг — а він усіх їх розпитував — нічогосінько не знали про чоловіка в сірому сурдугі. Новий «доллонд» був там, але ніхто не знав, звідки він узявся. На пагорбку лежав розісланий килим, а над ним стояв розіпнутий намет. Слуги хвастались багатством свого пана, але ніхто не знав, де воно взя-

лося. Та й сам пан, будучи вельми вдово-
лений з цього, не дуже турбувався,
звідкіля оті коштовності. Коні стояли на
стайні у молодих паничів, які на них їзди-
ли. Вони вихваляли щедрість пана Джо-
на, що подарував їм цих коней того ж
таки дня. Ось що з'ясувалося з докладної
розповіді Бенделя, кмітливість якого і
пильна старанність, хоч і без наслідків,
заслужили на мою похвалу. Я похмуро
кивнув йому, щоб залишив мене на са-
моті.

Але тут він почав знову:

— Я дав вам, мій пане, відчит про най-
головніші справи. Тепер мені залишає-
ться виконати ще одне доручення. Я його
отримав від незнайомого чоловіка, якого
спіткав біля дверей вранці, йдучи у ваших
справах, що закінчилися так невдало. Ось
його слова:

«Перекажіть панові Петеру Шлемілю,
що він мене тут більше не побачить, бо я
їду за море; ось цей попутний вітер кли-
че мене в гавань. Але за рік і один день я
матиму щастя сам його відшукати і за-
пропоную тоді іншу, можливо, більш для
нього прийнятну угоду. Передайте йому
найнижчий уклін і запевнення в моїй
вдячності». Я запитав чоловіка, хто він

такий, але він сказав, що ви його вже знаєте.

— Який він був на вигляд?— скрикнув я, повний передчуття. І Бендель описав мені чоловіка в сірому сурдугі точнісінько, слово в слово так, як він у попередній розповіді описував людину, про яку у всіх розпитував.

— Лихо ж мені!— вигукнув я, ламаючи руки.— Та це ж був він самий!

У Бенделя немов полуда спала з очей.

— Так, це був він, справді він,— скрикнув перелякано Бендель,— і я, сліпендзяй, бевзь дурноверхий, не впізнав його, не впізнав і зрадив мого пана!

І він, заливаючись гіркими сльозами, так почав дорікати собі самому, що аж мені зробилося його жаль.

Я став його втішати, запевняючи, що ані крихти не сумніваюсь в його вірності, і негайно послав його в гавань, щоб спробувати, якщо тільки можливо, знайти сліди цього дивного чоловіка. Але того ранку відпливло дуже багато кораблів, що супротивним вітром були затримані в гавані, і всі в різні країни світу, до різних берегів, і сірий чоловік зник без сліду, мов примара.

Чим зарадять крила тому, хто скутий залізними кайданами? Він тільки жахливіше вдаватиметься у розпач. Я лежав. мов Фаффнер¹, біля своїх скарбів, не знаючи від них утіхи, скнів біля золота, що каменем тяжіло на моєму серці. Я проклинав його, бо саме через нього був відрізаний від усього життя. Ховаючи в собі свою зловісну таємницю, я боявся найпослідушого слуги і водночас заздрило йому, бо він мав тінь, сміливо міг виходити на сонце. Я ж марнував на самотині у своїй кімнаті дні й ночі, і гризота шматувала моє серце.

Іще один чоловік журився вкупі зі мною: мій вірний Бендель не переставав мучити себе тихими докорами, що не виправдав довір'я свого доброго хазяїна і не впізнав того, за ким був посланий і з ким, на його думку, була тісно зв'язана моя нещаслива доля.

Але я не ставив йому цього за провину, бо знав, що вся причина в загадковій натурі незнайомого.

---

¹ Фаффнер — в німецьких легендах дракон, що стеріг скарби і був убитий казковим багатирем Зігфрідом.

Щоб випробувати усе можливе, послав я Бенделя з коштовним діамантовим перснем до найзнаменитішого художника в місті і просив його завітати до мене. Він прийшов. Я вислав усіх слуг, позачиняв двері, присів біля нього і, похваливши його майстерність, приступив з важким серцем до справи, взявши перед тим з нього урочисту обіцянку, що він свято зберігатиме мою таємницю.

— Пане професор,— сказав я,— чи не могли б ви намалювати одному чоловікові штучну тінь, якої він позбувся в найнещасливіший спосіб на світі?

— Ви маєте на увазі тінь, що падає від кожної речі?

— Еге ж, саме її.

— Пробачте на слові,— поцікавився художник,— яка ж халепа спіткала бідолаху, що він загубив тінь?

— Як це сталося,— відповів я,— це вже тепер не має значення. Проте можу вам розповісти.— І я почав безсоромну брехню: — В Росії, де той чоловік подорожував, якимось ударив такий мороз, що тінь його примерзла до землі і він не зміг її відірвати.

— Хоч би я й намалював йому фальшиву тінь, — відказав професор, — то

вона була б така тендітна, що він при найменшому рухові втертяв би її знову, бо ж, як видно з вашої розповіді, той чоловік так мало дбав про свою власну природжену тінь. А хто не має тіні, той краще хай не виходить на сонце, так буде найрозумніше і найпевніше.

Він встав і, кинувши на мене пронизливий погляд, якого я не міг витримати, вийшов. Я упав знову в крісло і затулив обличчя руками.

Так і застав мене Бендель, повернувшись у кімнату. Він побачив, у якому я відчаї, і хотів тихо, шанобливо вийти. Я глянув на нього, знемагаючи під тягарем свого лиха, і відчув пекучу потребу поділитися з кимось своїм горем.

— Бендель, — покликав я його, — Бендель, ти єдиний бачиш мої торттури, шануєш їх, не намагаючись довідатися, що мене мучить, а тихо і лагідно співчуваєш мені. Ходи до мене, Бендель, і будь найближчим мені другом. Я не замикаю від тебе своїх скарбів, не хочу ховати перед тобою й свого смутку. Бендель, не покидай мене. Бендель, ти бачиш, я багатий, щедрий, милосердний, ти думаєш, що люди повинні мене за це вихваляти, а тим

часом я втікаю і замикаюсь від них. Бендель, світ уже засудив мене і відштовхнув від себе, можливо, й ти одвернешся, коли довідаєшся про мою жахливу таємницю. Бендель, я багатий, щедрий, добрий, але — о боже! — я не маю тіні!

— Не маєте тіні? — скрикнув злякано добрий хлопець, і чисті сльози бризнули йому з очей. — Горе мені, що я народився служити панові без тіні!

Він замовк, а я знову затулив обличчя руками.

— Бендель, — додав я згодом, — я тобі звірився, тепер можеш мене зрадити. Йди й виказуй мене.

Здавалося, всередині у нього відбувалась важка боротьба. Нарешті він упав передо мною на коліна, схопив мою руку і зросив її сльозами.

— Ні, — вигукнув він, — що б люди не думали, а заради тіні я не покину мого доброго хазяїна. Я послухаюсь серця, а не розуму, і лишуся біля вас, позичу вам свою тінь, допомагатиму, де зможу, а де не зможу, — плакатиму вкупі з вами.

Я кинувся йому на шию, вражений такою щирістю, бо переконаний був, що він робив це не заради золота.

З того часу моя доля і життя трохи змінилися. Неможливо й описати, як спритно умів Бендель приховувати мою ваду. Завжди він з'являвся або попереду, або поруч зі мною, усе передбачав, був готовий до всього і, де мені загрожувала випадкова небезпека, швидко прикривав мене своєю тінню, бо він був вищий на зріст і кремезніший від мене. Я знову наважився виходити між люди і почав навіть відігравати певну роль у товаристві. Звичайно, мені доводилося прикидатись диваком з чудернацькими примхами. Але ж багатим це личить, і, доки правда була прихована, я від усіх мав шану й повагу, як і належить багатієві. Я вже спокійніше дивився на обіцяну загадковим чоловіком зустріч через рік і день.

Я прекрасно розумів, що мені не слід залишатися довго там, де вже мене бачили без тіні і де моя таємниця легко могла вийти на яв. Крім того, мене гнітили спогади про мій візит до пана Джона, хоча, можливо, про це вже ніхто й не згадував. Тому я вважав своє перебування тут своєрідною репетицією, після якої легше і певніше мені б жилося в іншому місці. Однак деякий час тут мене затримала ще одна річ: зачепили мою гоноро-

витість, а це в кожній людині найвразливіше місце — таке, за яке гачок чіпляється найпевніше.

Так ось, прекрасна Фанні, яку я спіткав тут знову і яка забула, що ми вже зустрічалися з нею, обдарувала мене своєю прихильністю, бо я тепер був дотепний і гострий на слові. Коли я говорив, до мене прислухалися, а я сам не знав, звідкіль у мене взялася майстерність так красномовно говорити й оволодівати увагою слухачів. Враження, яке я, здавалось, справив на красуню, зовсім звело мене з розуму, а їй цього лише й треба було. З того часу я, де тільки міг, слідом ходив за нею, вдаючись до тисячі хитрощів, щоб триматись тіні й не виходити на світло. Я гордився тим, що заставив Фанні пишатися моїм залицянням. Та захоплення моє було тільки в думках, я не міг примусити себе покохати серцем.

Але навіщо я так довго і докладно розповідаю тобі цю буденну історію? Ти сам досить часто розказував мені подібне до цього про інших гідних пошани людей. Правда, тут до старої, добре знаної п'єси, в якій я простодушно грав досить-таки утерту роль, була приплетена зовсім

несподівана і для мене, і для Фанні, і для всіх кінцівка.

Одного прекрасного вечора я за своїм звичаєм зібрав у саду товариство, а сам під руку з своєю дамою гуляв трохи осторонь від решти гостей, намагаючись зачарувати її своїм красномовством. Вона, скромно похиливши голову, дивилась собі під ноги і легесенько відповідала на потиск моєї руки. Аж тут несподівано позад нас із-за хмар вийшов місяць, і Фанні побачила на землі тільки свою тінь. Вона здригнулася, з жахом глянула на мене, потім знову на землю, немовби не йняла віри своїм очам. Все, що вона відчувала, відбивалося на її обличчі таким здивуванням, що я б голосно розреготався, коли б у самого не пробіг мороз поза спиною. Я випустив руку знепритомнілої Фанні й стрімголов промчався повз вражених гостей, добіг до брами, кинувся в перший-ліпший екіпаж і поїхав назад до міста, де цього разу, на своє нещастя, залишив передбачливого Бенделя. Він аж перелякався, побачивши мене, але з першого слова зрозумів усе. негайно були замовлені поштові коні. Із своїх людей я взяв з собою лише одного, такого собі пройдисвіта на ймення

Раскал¹, який завдяки своїй спритності зумів стати для мене необхідним. Про сьогоднішній випадок він ще нічого не пронюхав. За ніч ми проїхали майже тридцять миль. Бендель залишився в місті, щоб продати дім, розплатитися з усіма і привезти найнеобхідніше. Коли він другого дня наздогнав мене, я кинувся йому в обійми і заприсягавсь не в тому, що не накою більше таких дурниць, а в тому, що надалі буду обережніший.

Ми проїхали, не зупиняючись, через кордон та гори. І лише по той бік перевалу, що відділив нас надійною стіною від нещасливих місць, де я зазнав такого клопоту, я послухався поради і зупинився на відпочинок в недалекому відлюдному курорті на водах.

4

У своїй розповіді я тільки побіжно торкнувся тих часів, на яких — так охоче! — зупинився б довше, коли б міг викликати в спогадах їх живий дух. Але фарби, які їх оживляли і які тільки й

---

¹ Р а с к а л — англійською мовою означає підлий, негідник.

здатні їх оживити, зблякли, і коли я в грудях своїх хочу віднайти те, що так сильно їх тоді хвилювало — біль і щастя, блаженні мрії,— надаремно б'ю я в скелю: жодне живодайне джерело звідтіль більш не бризне, бо господь одвернувся від мене. Наскільки іншими здаються мені вони, ті давно минулі часи! Я на водах мав грати в цій трагедії роль героя, та натомість недосвідчений, новачок на сцені, закохався у блакитні очі. А батьки її, бшукані грою, доклали усіх зусиль, щоб якнайшвидше розірвати угоду, і низькопробний фарс закінчився глуфом.

І це все, все!

Тепер минуле здається мені безглуздим і вульгарним, і в той же час страшно подумати, що такими можуть здаватись і ті почуття, які так блаженно, так велично хвилювали тоді мої груди. Мінно, як плакав я тоді, коли втеряв тебе, так плачу й тепер, втерявши в серці своєму кохання до тебе. Невже я так постарів? О смутна розсудливість! Хоч би ще один удар серця того часу, одна мить тих мрій — але ні! Самотній пливу я відлюдним широким морем гірких твоїх хвиль, і давно вже в останньому келиху перестав грати шампанський трунок!

Я послав Бенделя з кількома торбами золота, щоб він у місті придбав і влаштував мені житло згідно з моїми уподобаннями. Він, не шкодуючи, сипав там грішми і досить туманно розводився про знатного іноземця, котрому він слугує, бо я хотів зберегти інкогніто. Це навело простодушних людей на дивні думки. Як тільки в домі все було влаштовано для мого приїзду, Бендель повернувся за мною, і ми рушили в дорогу.

Приблизно за годину їзди до міста ми виїхали на сонячну галявину, де нам заступила дорогу святково зодягнена юрба. Карета зупинилась. Заграла музика, зазвонили дзвони, забухкали гармати, голосне «Віват!» розляглося у повітрі. Перед дверцятами карети з'явився в білому вбранні хор дівчат виключної краси, серед них одна, мов сонце поміж зірок, затьмарила всіх своєю вродою. Струнка і ніжна, вийшла вона з кола подруг, зашарівшись стала передо мною навколішки й подала мені на шовковій подушці вінок, сплетений з віття лавра, маслини й троянд, при цьому вона виголосила й невеличку промову, вживаючи таких виразів, як ваша величність, шаноба, любов. І хоч я й не зрозумів, кого

вони стосуються, але звуки її срібного голосу так зачарували мій слух, що мені здавалось, ніби передо мною з'явилося небесне видіння. Тут заспівав хор, прославляючи доброго короля і щастя його народу.

Така сцена, любий друже, і при яскравому світлі сонця! Вона все ще стояла навколішках за два кроки від мене, а я, без тіні, не міг переступити ту безодню, що лежала між нами, не міг впасти перед цим ангелом ниць. О, чого б я тільки не дав тоді за тінь!

Свій сором, свій страх, свій розпач мусив я ховати глибоко в кутку карети. Але Бендель прийшов мені на допомогу. Він вискочив з другого боку карети, я кликнув його до себе і подав йому з шапки, що саме була в мене під рукою, розкішну діамантову діадему, призначену колись для прекрасної Фанні. Він виступив наперед і від мого імені сказав, що його пан не може й не хоче приймати такої пошани, тут, мовляв, сталося якесь непорозуміння. Однак пан хоче віддячити добрим громадянам цього міста за їх щирі гостинність. Він узяв презентований мені вінок і поклав натомість діамантову діадему. Потім, шанобливо подавши ру-

ку прекрасній дівчині, допоміг їй встати і дав знак духівництву, магістрату і всім депутаціям відійти. Ніхто не був допущений до мене. Після цього Бендель наказав юрбі розступитися, стрибнув у карету і ми помчали галопом далі до міста через спеціально збудовану арку, оздоблену гірляндами з листя і квітів. Знову щосили загримали гармати.

Карета зупинилась перед моїм домом. Я хутко проскочив у двері крізь натовпи цікавих, що з'юрмились тут в надії побачити мене. Під моїми вікнами юрба кричала «Віват!», а я звелів кидати їм золоті дукати. Ввечері жителі міста з власного почину влаштували ілюмінацію.

А я ще й досі не знав, що має все те означати і за кого мене вважають. Я послав Раскала на розвідини. Незабаром він з'явився з новинами — нібито з найпевніших джерел — і розповів мені, що добрий прусський король подорожує країною під ім'ям якогось графа, що мого посланця впізнали, і як він зрадив себе й мене, і нарешті, як усі зраділи, коли довідалися, що я зупинюсь в їхньому місті. Тепер, коли стало відомо, що я хочу зберегти найсуворіше інкогніто, вони зрозуміли, якої великої помилки

допустилися, намагаючись так настійно підняти завісу таємничості. Але я гнівався так милостиво, так ласкаво, що, напевне, пробачу їм такі прояви їхньої щиросердості.

Отож моєму гультіпаці Раскалу справи ці видалися такими забавними, що він з серйозним виглядом почав запевняти людей в їхній хибній думці. Про все це він доповів мені дуже кумедно і, побачивши, що я аж звеселів, почав вихвалитись передо мною отим досить злим жартом. Чи повіриш? Я тішився тим, що мене, хай і помилково, вважають за короновану особу. Я звелів увечері наступного дня влаштувати бенкет у затінку під деревами, на майданчику перед моїм будинком, і запросити ціле місто.

Таємнича сила мого гаманця, старання Бенделя та спритна винахідливість Раскала допомогли нам подолати навіть час. Аж справді диво, як можна було за кілька годин так прекрасно і багато все влаштувати. Яка пишнота, який достаток! Навіть освітлення було влаштоване так дотепно і майстерно, що я почував себе у цілковитій безпеці. Мені не довелось їм нічого нагадувати, я мусив їх тільки похвалити.

Аж ось і смерклося. Настав вечір. За-вітали перші гості і були представлені мені. Про «величність» уже не згадували, але з глибокою пошаною називали мене: пан граф. Що ж мені діяти? Я не мав нічого проти графа і з того часу став *граф Петер*. Але серед цієї святкової метушні душа моя прагнула її одної. Аж, нарешті, пізно з'явилася й вона — вона, вінець творіння з вінком на голові. Скромно йшла вона за своїми батьками і, здавалося, й не помічала, що вона тут найпрекрасніша. Мені їх представили. Це був пан лісничий, його дружина та донька. Старим я зумів сказати чимало приємного, та перед донькою стояв, мов хлоп'я, що чимось завинило, і не міг промовити й жодного слова. Нарешті, закикуючись, я подякував їм, що вона ощасливила наше свято своєю присутністю, і попрохав зайняти на ньому гідне її місце відповідно до прикраси, що увінчує її. Вона соромливим поглядом зворушливо просила мене пощадити її. Але, збентежившись перед нею не менш як вона сама, я назвав себе її першим підданим і висловив свою глибоку пошану і покірливість. А приклад графа був для гостей наказом, який усі

Вони залюбки поспішили виконати. Величність, невинність, грація вкупі з красою панували на нашому святі. Щасливі батьки Мінни думали, що їх донька вшанована так лише завдяки їм. Сам я був у якогось нескazanному сп'янінні.

Я звелів усі коштовності, які я придбав ще тоді, коли не знав, як позбутися обтяжливих для мене грошей, усі перли, діаманти покласти в двоє закритих блюде і за столом від імені цариці балу роздати її подругам і всім дамам. Тим часом людям, що згромадилися за огорожею, ввесь час кидали золото повними пригорщами.

Вранці другого дня Бендель розповів мені по секрету, що підозра, яку він давно мав на Раскала в його нечесності, перейшла тепер у впевненість. Той приховав учора кілька мішків золота.

— Та бог з ним,— сказав я,— нехай та жалюгідна шельма трохи поживиться; я розкидаю гроші на всі боки, то хіба він гірший за інших? Вчора він і всі нові слуги, яких ти найняв, чесно послужили мені. Вони щиро допомагали влаштувати веселе свято.

І більше про це у нас не було мови. Раскал залишився моїм першим камер-

динером, а Бендель — моїм найвірнішим другом. Він звик вважати моє багатство невичерпним і не цікавився дізнатись про його джерела. Вгадуючи мої думки, він допомагав мені вишукувати способи, де б витратити гроші. Про того ж незнайомого блідого пройдисвіта Бендель знав лише ось що: тільки він один може зняти з мене прокляття, яке тяжіє на мені, тільки на нього покладаю я всі мої надії, хоч і боюсь його. А втім, я був переконаний, що він може знайти мене всюди, я ж його нізащо, тому й зрікся даремних розшуків, чекаючи на обіцяний день.

Пишність бенкету і моя гостинність на ньому тільки впевнили упертих громадян міста в їх упереджених думках. Дуже скоро, звичайно, виявилось з газет, що легендарна подорож прусського короля — це тільки необгрунтовані чутки. І все-таки мене зробили королем і я мусив залишитись королем, правда, одним з найбагатших і найщедріших, який завжди міг давати. Ось тільки невідомо, якого королівства. Світ ніколи не мав підстави скаржитись на нестачу монархів, принаймні в наші дні. Тому добрі люди, які й на очі не бачили жодного короля, накидали мені то одне королівство, то друге.

Граф Петер залишався завжди тим, ким він був.

Одного разу між тими, що приїхали на води, з'явився комерсант, який, щоб збагатити, оголосив себе банкрутом. Він користувався загальною повагою і відкидав від себе широку, хоч і бліднувату тінь. Йому захотілося похвастатись нагарбаним багатством, ба навіть заманулось позмагатися зі мною. Я звернувся до свого гаманця і дуже швидко довів бідолаху до того, що він удруге мусив оголосити себе банкрутом і, щоб урятувати свій престиж, перебрався за гори. Так я здивався його. Я таки наплотив тут, у цій місцевості, багато ледарів і дармоїдів.

При цій справді царській розкоші і марнотратстві, якими я підкорив собі всіх, у своїм домі жив я дуже скромно і відлюдно. Я поклав собі за правило найбільшу обережність. Під жодним приводом ніхто, крім Бенделя, не міг увійти в покої, де я жив. Доки світило сонце, я там сидів, замкнувшись з ним, і тоді всім казали: граф працює в своїм кабінеті. Цією ж роботою пояснювалась та безліч кур'єрів та зв'язкових, яких я розсилав по всіх усюдах з-за дрібниць. Гостей я приймав тільки ввечері в тіні

дерев або в залі, майстерно і яскраво освітленій згідно з вказівками Бенделя. Коли я виходив, то Бендель, як Аргус, не спускав з мене недріманного ока, а бував я лише в саду лісничого заради її єдиної, що стала моїм життям, моїм коханням.

О мій добрий Шаміссо, я сподіваюсь, ти ще не забув, що таке кохання! Гадаю, ти зрозумієш мене без зайвих слів. Мінна справді була доброю, скромною, вартою кохання дівчиною. Я заволодів усіма її думками, а вона через скромність свою не розуміла, чим заслужила таку шану, що я тільки на неї й дивився, і відповіла коханням на кохання з усією силою свого юного, невинного серця. Вона кохала, як жінка, самовіддано, до самозабуття, мріючи тільки про того, хто був її коханням, готова без вагання життя віддати за нього, одним словом, кохала по-справжньому.

Але я — о, що то за жахливі години, жахливі! — одначе як би я хотів їх вернути, як часто плакав я на грудях у Бенделя, коли, опам'ятавшись від першого оп'яніння, суворіше споглянув на себе. Як могло статися, що я без тіні, з підступним самолюбством привабив до себе

цього ангела, украв її кохання і чисту душу, штовхаючи її на загибель? Часом хотів я відкрити їй свою душу, часом клявся страшними клятвами вирвати її з свого серця і втекти, то знову заливався сльозами та обмірковував з Бенделем, як мені ввечері побачитися з нею в саду лісного. Бували часи, коли я дурих сам себе, покладаючи великі надії на близьку зустріч з чоловіком у сірому, і знову потім плакав, бо знав, які то марні були сподівання. Я вирахував день, коли повинен був чекати зустрічі з цією потворою, бо він же сказав — через рік і день, а я вірив його слову.

Батьки дівчини були добрі, поважні старі люди і дуже любили свою єдину дитину. Коли згодом вони довідалися про наші стосунки, їх це вельми вразило, і вони не знали, що їй робити. Раніше вони і не мріяли про те, що граф Петер міг би хоч подумати про їхню доньку, а тепер виявилось, що він її любить і вона відповідає йому взаємністю. Мати була досить гоноровита, вважала такий шлюб можливим і сприяла цьому, але здоровий чоловічий глузд старого не припускав таких божевільних фантазій. Проте обое були впевнені в чистоті мого кохання, і їм

нічого не залишалось, як тільки молитися за свою дитину.

Мені трапив до рук лист, якого я ще в ті часи отримав від Мінни. Еге ж, це її рука. Я хочу його тобі переписати.

«Я, безсильна, нерозумна дівчина, могла собі уявити, що мій коханий не завдасть мені, бідній, жалю, бо я його так щиро-щиро кохаю. Ох, ти такий добрий, такий невимовно добрий, але не зрозумій мене хибно. Ти не повинен для мене жертвувати нічим, хоч би навіть і з власної волі. О боже! Я б зненавиділа себе, коли б ти це вчинив. Ні! Ти дав мені безмежне щастя, ти навчив мене любити тебе. Їдь звідсіль. Я знаю свою долю — граф Петер належить не мені, він належить світові. Я буду пишатися, коли почую про тебе: «Це був він» і «Це знову був він», «Це звершив він», «Там моляться на нього», «Там обожнюють його». І ось коли я про це згадаю, то гніваюсь на тебе, що ти заради такої простої дівчини можеш забути про своє високе покликання. Їдь, бо лише думка про це робить мене нещасною, тоді як — ах! — завдяки тобі я така безмежно щаслива. Хіба я не вплела в твоє життя найкращі оливкові віти і нерозквітлу троянду, як

і в той вінок, що мала щастя тобі піднести? Ти в моєму серці, коханий мій, не бійся розлуки зі мною, я вмру за тебе, бо — ах! — завдяки тобі я щаслива, така невимовно щаслива!»

Ти можеш собі уявити, як ці слова краяли моє серце.

Я відкрив їй, що я не той, за кого мене мають, що я просто багата, але безмежно нещасна людина. На мені тяжить прокляття, яке мусить лишатися нашою з нею таємницею, бо я ще не втеряв надії, що воно буде зняте. Ось що отруює мені життя: я боюсь, що і її призведу до загибелі, її, єдине світло, єдине щастя, життя моє, єдине джерело. Вона знову заплакала, що я такий нещасливий. Ох, вона була така ласкава, така добра! Мінна ладна була з радістю пожертвувати собою, аби жодна сльозинка не впала з очей моїх.

А тим часом вона зовсім не розуміла моїх слів і гадала, що я можновладний князь на суворому вигнанні або принаймні якась зневажена висока особа. У своїх мріях уявляла вона коханого героя в ореолі слави.

Одного разу я сказав їй:

— Мінно, останній день наступного

місяця може змінити і вирішити мою долю. Коли цього не станеться, я мушу вмерти, бо не хочу тебе занепастити.

Вона, ридаючи, схилила голову мені на груди.

— Коли зміниться твоя доля, то дай мені лише знати, що ти щасливий, я ні в чому не докорятиму тобі. Коли ж будеш нещасний,— поділи зі мною своє горе, щоб я допомогла тобі його зносити.

— Дівчино, дівчино, візьми назад це необачне слово, що так швидко і необдуманно зірвалося з твоїх уст! Хіба ти знаєш, у чому моє нещастя, хіба ти знаєш, у чому моє прокляття? Чи відаєш ти, хто твій коханий... що він... Хіба ти не бачиш, що я лякливо здригаюсь, але не можу відкрити свою таємницю?!

Вона, ридаючи, впала мені до ніг і повторила, як клятву, своє прохання.

Тут увійшов лісничий, і я сказав йому, що маю намір першого числа наступного місяця посватати його дочку. Я твердо визначив цей строк, бо до того часу повинно було статися дещо таке, що могло змінити мою долю. Незмінне лише моє кохання до Мінни.

Сердега лісничий дуже злякався, коли почув такі слова з уст самого графа

Петера. Він кинувся мені на шию, але раптом дуже збентежився, що міг так забутися. Його обступили сумніви, вагання, він заходився розпитувати, говорити про посаг, забезпечення, майбутнє своєї коханої дитини. Я подякував йому за те, що він мені це нагадав, і сказав, що бажаю оселитися в цій місцевості, де мене, здається, люблять, і вести безтурботне життя. Я попрохав його купити на ім'я його доньки найбагатший з маєтків, які продаватимуться поблизу, і оплату перевести на моє ім'я. В такому випадку батько міг найкраще допомогти женихові. Але і він мав багато клопоту, бо скрізь його випереджав якийсь чужинець, і йому пощастило купити маєтків лише приблизно на мільйон.

Правду сказати, я хотів випровадити старого з дому, тому й вдавався до таких невинних хитрощів, як доручення йому цих справ. Я й раніш проробляв подібне, бо мушу признатися, він був трохи надокучливий. Добра ж мати, навпаки, була глухувата і не дуже прагнула такої шани, як розмова з паном графом.

Тут надійшла й вона. Щасливі батьки стали дуже прохати, щоб я провів вечір з ними, але я не смів зволікати жодної

хвилини: на обрії вже сховався місяць. Мій час минав.

Другого вечора я знову прийшов у сад лісничого. Я закинув плащ на плече, насунув капелюх аж на очі й попрямував просто до Мінни. Вона помітила мене і якось мимохіть здригнулася. Від цього в моїй уяві знову ясно постала сумна картина тої жахливої ночі, коли я без тіні наважився з'явитись у місячному сяйві. Так, це була Мінна! Але чи впізнала вона мене? Мінна замислено мовчала, а мені на серце ліг важкий камінь. Я встав зі свого місця. Вона, ридаючи, кинулась мені в обійми.

Тепер я часто заставав Мінну в сльозах, і на душі у мене ставало все важче й важче. Тільки батьки просто потопали в блаженстві. Фатальний день наближався — моторошний і темний, як грозова хмара. Підійшов і останній вечір — я ледве дихав. Передбачливо наповнивши кілька скринь золотом, я став чекати дванадцятої години.

Та ось минула й дванадцята.

Тепер я сидів, очей не зводячи з годинника, рахуючи хвилини й секунди, відчуваючи їх, мов удари кинджала. При найменшому шумі я здригався. Почало

світати. Минали гнітючі години, настав полудень, потому вечір, минула ніч. Оберталися стрілки, згасала надія. Годинник відбив одинадцять — ніхто не з'являвся, минали останні хвилини останньої години — нікого. Перший удар, останній — і я схилився у безнадії, обливаючись сльозами, на свою постіль. Завтра мушу я — назавжди позбавлений тіні — свататись до коханої.

Над ранок важкий сон склепив мені очі.

5

Вранці-рано мене збудила якась голосна суперечка в моїм передпокої. Я прислухався. Бендель когось не пускав до мене. Це Раскал лаявся на всі заставки, кричав, що не визнає ніяких наказів від таких же, як і він, людей і силоміць вдирався в двері. Добрий Бендель умовляв його, говорив, що за такі слова, якщо вони дійдуть до моїх вух, він може позбутися вигідної служби. Раскал погрожував кулаками, якщо Бендель і далі боронитиме вхід до мене.

Я нашвидку якось зодягнувся, розгніва-

но відчинив навстіж двері і накинувся на Раскала:

— Чого тобі тут треба, негіднику?

Він ступив два кроки назад і холодно відповів:

— Найуклісніше прошу вас, пане граф. Дозвольте мені глянути на вашу тінь. Надворі якраз так гарно світить сонце.

Це впало на мене, мов грім з ясного неба. Довго я стояв, наче скам'янілий, доки спромігся на мову.

— Як ти смієш, лакею, суперечити своєму панові?..

Він спокійно перебив мене:

— Слуга теж може бути дуже порядною людиною, а ніхто порядний не служитиме панові без тіні. Давайте мені звільнення.

Я спробував підійти з іншого боку.

— Але ж, Раскал, дорогий Раскал, хто тобі сказав таку нісенітницю? Як ти можеш думати?..

Та він і слухати не хотів і вів далі в такому ж тоні:

— Люди подейкують, що у вас нема тіні,— але, без сорома казка, покажіть мені вашу тінь або давайте звільнення.

Бендель, зблідлий і тремтячий, однак догадливіший від мене, подав мені знак,

і я вдався до всемогутнього золота, але й воно втратило свою силу. Раскал жбурнув мені гроші до ніг.

— Від людини без тіні я не прийму нічого.

Він повернувся до мене спиною і, не здіймаючи капелюха та насвистуючи пісеньку, повільно вийшов з кімнати. Я з Бенделем, немов скам'янівши, стояли без руху, без думки, дивлячись йому вслід.

Важко зітхаючи, з смертельним смутком на серці, зважився я нарешті вернути дане мною слово і, мов злочинець до суду, пішов у сад лісничого.

Я ввійшов у темну альтанку, що на мою честь була названа моїм ім'ям і де мене, певно, і цього разу чекали. Мати зустріла мене безтурботно й радісно. Мінна сиділа тут же, бліда і прекрасна як перший сніг, що іноді восени цілує останні квіти і вмить спливає гіркими краплями. Лісничий, тримаючи в руках списаний аркуш паперу, шпарко ходив по альтанці і, здавалось, намагався затамувати в собі хвилювання, що відбивалося на його завжди спокійному обличчі; тепер воно то блідло, то червоніло. Коли я ввійшов, він приступив до мене і схвильовано сповістив, що хоче поговорити зі мною

сам на сам. Я рушив за ним алеєю, що вела до альтанки в освітленій сонцем частині саду, і мовчки важко сів на лаву. Запало довге мовчання, яке навіть добра мати не насмілилась порушити.

Лісничий і тут почав розгнівано ходити з кутка в куток нерівними кроками. Раптом він зупинився переді мною, подивився на папір, який держав у руці і, глянувши на мене допитливим поглядом, запитав:

— Чи ви, пане граф, часом не знаєте такого Петера Шлеміля?

Я мовчав.

— Чоловіка чудесної вдачі і особливих талантів?

Він чекав на відповідь.

— А що, коли я і є цей чоловік?

— ...який,— додав він гостро,— втертяв свою тінь?

— О, чуло моє серце,— скрикнула Мінна,— я давно вже знала, що в нього нема тіні!— І вона впала в обійми матері, яка злякано пригортала доньку до себе, дорікаючи їй за те, що на горі собі вона приховала цю таємницю. Але та, подібно до Аретузи¹, перетворилася в ру-

---

¹ Аретуза — в грецькій міфології — німфа, яка, рятуючись від переслідувань бога річок Алфея, обернулася на джерело.

чай сліз, який при звуках мого голосу лився ще сильніше, а при моєму наближенні струмував справжнім потоком.

— І ви,— вів лісничий далі,— ви з нечуваним нахабством, без усякого сорому наважились обманути її і мене? І ви твердите, що любите її, ту, яку так глибоко зневажили? Подивіться, як вона плаче і ридає. О жахливо! Жахливо!

Я так розгубився, що почав мов несамопитий:

— Та це ж зрештою тільки тінь, нічого більше як тінь. Можна і без тіні добре себе почувати, і чи варто через те здійсмати отакий галас.— Але я й сам відчув усю необгрунтованість своїх слів і змовк. Лісничий навіть не вважав за потрібне й відповісти на це. Я тільки додав:— Те, що колись загублено, можна іншим разом віднайти.

Він розгнівано накинувся на мене:

— Признайтесь, добродію, признайтесь, як ви втратили свою тінь?

Я знову мусив збрехати:

— Якийсь телепень одного разу так невдало наступив на мою тінь, що зробив у ній велику дірку. От я й мусив віддати її, щоб налатали, бо ж гроші всемогутні; я ще вчора сподівався отримати її назад.

— Добре, паночку, дуже добре,—сказав лісничий.— Ви посватали мою дочку, але це роблять і інші. Як батько, я повинен про неї піклуватися. Я даю вам три дні строку, протягом яких ви повинні придбати тінь. Якщо ви за три дні з'явитесь переді мною з пристойною тінню, то ласкаво прошу. Якщо ж ні, то твердо кажу: на четвертий день моя донька буде дружиною іншого.

Я хотів був звернутися до Мінни, сказати їй кілька слів, але вона, ридаючи, ще дужче притулилась до матері й та подала мені знак: «Мовчіть та йдіть скоріше!»

Я вийшов хитаючись, і мені здалося, що світ зімкнувся наді мною.

Зникнувши з-під догляду відданого мені Бенделя, блукав я в розпачі, немов божевільний, лісами й полями. Холодний піт виступив у мене на чолі, важкі зітхання виривалися з грудей моїх, в мені бурхала несамоовитість.

Я не знав, чи довго це тривало, коли раптом, опинившись на сонячній галявині, я відчув, що хтось схопив мене за рукав. Це був чоловік у сірому сурдуті. Бідолаха, здавалось, аж захекався, наздоганяючи мене. Він одразу ж почав:

— Я обіцяв з'явитися сьогодні, ви не дочекались умовленого часу. Але не турбуйтеся, все буде гаразд. Ви тільки послухаєтесь доброї поради, виміняєте знову свою тінь, і вона негайно стане до ваших послуг, а тоді вертайтеся назад. В саду лісного вас привітають з радістю і все буде обернено на звичайнісінький жарт. За Раскала, що зрадив вас і сватається до вашої нареченої, візьмусь я сам. Це викінчений негідник.

Я стояв і слухав як уві сні.

— Ви обіцяли з'явитися сьогодні?..

Я ще раз підрахував час — він мав рацію, я справді помилився на один день. Я почав шукати правою рукою гаманець на грудях, — він угадав мою думку і відступив два кроки назад.

— Ні, пане граф, гаманець в хороших руках, хай він залишається у вас.

Я здивовано і запитливо вступився в нього широко розкритими очима. А він продовжував:

— Я прошу дати мені тільки дрібничку на спомин. Будьте ласкаві, підпишіть лиш оцю цидулочку.

На пергаменті було написано:

«На підставі мого підпису заповідаю

держателю цього мою душу після її природного розлучення з моїм тілом».

У німому здивуванні поглядав я то на цидулку, то на чоловіка в сірому. А він тим часом застругав нове перо, вмочив його у краплю крові, що виступила на моїй долоні, яку я ненароком вдряпнув терновою колючкою, і подав мені.

— Хто ж ви такий? — запитав я на решті.

— А, хіба вам не все одно? — відповів він. — Хіба не видно по мені? Так собі, бідолашний чорт, щось на зразок вченого фізикуса, що за свою надзвичайну майстерність має погану дяку від друзів, а для себе самого не має ліпшої втіхи на світі, як трохи напустити туману. Але ж підпишіться, будь ласка! Ось тутечки внизу: Петер Шлеміль.

Я покрутив головою і сказав:

— Пробачте, мій добродію, цього я не підпишу.

— Ні? — запитав він здивовано. — А чому ні?

— Мені здається, це до деякої міри буде необачно, душу проміняти на тінь.

— Так-так, — повторив він, — необачно! — і вибухнув голосним реготом просто мені в обличчя. — А дозвольте вас запи-

тати, що ж то за штука, ваша душа? Чи ви її бачили? І на якого біса вона вам здалася, коли ви помрете? Вам радіти треба, що знайшовся дурень, який ще за життя хоче заплатити за цей «Х», цю гальванічну потужність, за поляризуючу силу впливу чи біс його знає, як і назвати цю чортівню, хоче заплатити чимось реальним, а саме вашою уособленою тінню, що за її допомогою ви досягнете руки вашої коханої та здійснення всіх ваших прагнень. Чи, може, ви волієте штовхнути оте юне створіння в обійми підлого шахрая Раскала? Ні, ви мусите поглянути на це своїми власними очима. Ходім, я зараз позичу вам шапку-невидимку (тут він витягнув щось із кишені), і ми прогуляємось непомітно садочком лісничого.

Мушу признатися, мені було дуже соромно, що цей чоловік пошив мене в дурні. Я його ненавидів до глибини душі і думаю, що особиста відраза до нього більше ніж моральні принципи чи забобони важили в тому; що я підписом не викупив у нього свою тінь, хоч і як була вона мені потрібна. Такою ж огидною була мені й думка зробити з ним прогулянку, яку він запропонував. Бачити між собою і моєю коханою цього осоружного

негідника, цього кепкуючого кобольда, бачити наші розбиті серця, віддані йому на поталу і знущання — це обурювало мої найглибші почуття. Те, що зі мною скоїлося, я сприйняв як призначену мені долю, а свою біду вважав неминучою і, звертаючись до нього, так йому сказав:

— Мій добродію, я продав вам свою тінь за цей чудесний гаманець і потім дуже каюся. Скажіть, ради бога, чи не можна цю угоду розірвати?

Він похитав головою і спохмурнів. Я вів далі:

— Тож знайте, я вам нічого більше не продам з того, що належить мені, хоч би ви заплатили навіть моєю тінню, і не підпишу також нічого. Із цього виходить, що прогулянка в шапці-невидимці, на яку ви мене запрошували, буде не однаково веселою для вас і для мене. Отож вважайте це за пробачення, і коли ми не прийшли до згоди, то розпрощаймося!

— Жаль мені дуже, мосьє Шлеміль, що ви так уперто відмовляєтесь від руки, яку я вам дружньо простягаю. Можливо, я іншим разом буду щасливіший, а тим часом до скорого побачення! А propos¹,

---

¹ До речі (франц.).

дозвольте мені ще на останку показати вам, що речі, які я купую, не пліснявіють у мене, навпаки, я їх старанно і дбайливо зберігаю.

Тут він миттю витяг з кишені мою тінь, кинув її дуже спритно до своїх ніг і простелив на галявині освітлений сонцем. І вмить від його ніг простяглися дві тіні,— моя і його власна,— з якими він і ходив, бо моя тінь також слухалась його.

Коли, нарешті, через такий довгий час я знову побачив свою бідолашну тінь, та ще й на такій ганебній службі,— а сам я через її відсутність терпів такі невимовні муки, — серце моє не витримало, і я заплакав гіркими сльозами. А він, цей ненависний, без жалю і сорому хвастаючись вкраденим, знову запропонував мені те ж саме:

— А чого вам так журитися? Вона може стати ваша! Черкніть лише пером, і бідна сердешна Мінна буде вирвана з пазурів негідника і опиниться в обіймах високошановного пана графа. Я ж сказав: черкніть лише пером.

Сльози мої ще дужче полилися з очей, але я одвернувся від нього і махнув рукою, щоб він ішов геть.

Саме в цю мить з'явився Бендель, що, турбуючись про мене, скрізь ішов услід за мною. Коли цей вірний, добрий друг застав мене в сльозах, а мою тінь, яку він не міг не впізнати, побачив у володінні цього дивного сірого чужака, він зразу ж наважився, нехай силою, відібрати від нього мою власність і повернути мені. Та оскільки він сам ніколи не мав справи з такою делікатною річчю, то без церемоній накинувся на сірого чоловіка і наказав йому негайно віддати мені мою власність. Але той замість відповіді повернувся спиною до простодушного хлопця і пішов геть. Тут Бендель підняв сучкуватого кийка, якого завжди носив з собою і, йдучи вслід за ним, заходився лупцювати його по спині з усієї сили своїх мозолястих рук, раз у раз повторюючи, щоб віддав мені мою тінь. А той, начеб це йому було не впершину, зіщулився, втягнув голову в плечі, і мовчки, спокійно подався своєю дорогою через степок разом з моєю тінню і моїм вірним слугою.

Довго ще чулися у тому безлюдді глухі удари, нарешті й вони затихли вдалині. І я знову, як і раніше, зостався наодинці з своїм горем.

Залишившись самотнім серед безлюдного степу, я дав волю невтримним сльозам, щоб полегшити невимовно важкий тягар на серці. Але я не бачив кінця своєму нещастю, не бачив ніякого виходу, ніякої мети і з нестерпною спрагою пив нову отруту, що її незнайомий влив у мої рани.

Душу мою заповонила Мінна. Переді мною з'явився її коханий, ніжний образ, бліде, залите сльозами личко — такою я бачив її востаннє в хвилини своєї ганьби. Але в ту ж мить між нами постав нахабний і глузливий привид Раскала. Я, закривши обличчя руками, подався навітки степом, та мерзенне видиво не полишало мене і бігло слідом, аж поки я, знесилений, не впав на землю, зросивши її новим потоком сліз.

І все це через оту тінь! А її ж можна отримати назад одним розчерком пера. Я замислився над дивною пропозицією та над моєю відмовою. В голові у мене було порожньо: жодної думки, жодної зваги.

Надходив вечір. Я утамував голод дикими ягодами, спрагу — водою з гірсько-

го струмка. Настала ніч, і я ліг під якимсь деревом. Вогкий ранок збудив мене од важкого сну, під час якого я чув своє власне, ніби передсмертне хропіння. Бендель, мабуть, загубив мої сліди, і я був радий цьому. Я не хотів вертатись до людей, від яких з жахом утік, немов полохливий гірський звір. Так прожив я три моторошні доби.

Вранці четвертого дня я, опинившись на піщаній рівнині, освітленій яскравим сонцем, примостився на уламок скелі й вигрівався в його промінні. Адже я так любив сонце і так довго не мав змоги милуватися ним. Серце моє тихо нило від розпуки.

Раптом легкий шурхіт злякав мене, і я кинувся був утікати, та, озирнувшись навкруги, не побачив нікого. Але на піску, освітленім сонцем, повз мене сковзнула людська тінь, схожа на мою. Здавалось, вона втекла від свого хазяїна і гуляла собі сама.

В мені прокинулось міцне бажання. «Тінь,— подумав я,— чи не шукаєш ти свого хазяїна? Тоді я буду ним!» І я стрибнув, щоб заволодіти нею. Бо, власне, сподівався, що коли мені пощастить ступити їй на ноги, то вона прилипне

до мене, а згодом, може, й зовсім звикне.

Та тільки-но я поворухнувся, як тінь кинулася від мене геть, і я почав важке полювання за легкою втікачкою. Лише надія, що, впіймавши її, я визволюсь із своєї скрути, надавала мені сили бігти за нею.

Тінь утікала до далекого поки що лісу; та коли б їй пощастило туди добігти, я без сумніву втерав би її у лісній гушавині. Ця думка жахом пронизала мені серце, розпалила моє бажання, дала мені крила, і я помітно став наближатися до тіні, все ближче й ближче підбігав до неї і ось-ось уже мав її наздогнати. Тут вона раптом зупинилась і обернулася до мене; мов лев на свою здобич, стрибнув я з усієї сили на неї, щоб упіймати, але несподівано натрапив на сильний фізичний опір. На мене посипалися такі нечувано дошкульні невидимі стусани, які навряд коли діставались на долю простого смертного.

Знавіснівши від жаху, судорожно обхопив я руками те невидиме, що стояло переді мною і міцно стиснув його. Але від швидкого руху я заточився, впав уперед, простягся на землі й відчув, що підо мною

горілиць лежить чоловік, якого я міцно держу і який став видимий мені.

Тепер усе, що скоїлося, легко можна було пояснити. Чоловік, очевидно, ніс у руках гніздо-невидимку, що робило невидним тільки того, хто його тримає, а не його тінь. Падаючи, він упустив гніздо і зробився видимий. Я огледівся і скоро відшукав і тінь гнізда-невидимки, стрибнув до нього і схопив дорогоцінну здобич. І вмить я став невидимий, без тіні, з гніздом у руках.

А той, що лежав на землі, швидко схопився на ноги й озирнувся навкруги, щоб побачити свого щасливого переможця. Але на залитій сонцем широкій рівнині він не побачив ні переможця, ні тіні. Це його вельми злякало і стурбувало, бо він, очевидно, не встиг помітити, що я без тіні, а може, й зовсім і гадки не мав про те, що може бути така людина. Переконавшись, що я зник без сліду, він у страшенному розпачі став ламати руки і рвати на собі волосся. Мені ж знайдений скарб давав можливість і бажання негайно з'явитися між люди. Також не бракувало у мене доказів, аби виправдатися перед самим собою в цій ганебній крадіжці. А вірніше, я не počував у тому потре-

би і, щоб уникнути подібних роздумів, поспішив геть, навіть не оглянувшись на цього сіромаху, розпачливий голос якого довго чувся позад мене. Такими принаймні видавались мені тоді всі обставини цієї події.

Я аж палав від нетерпіння, як би швидше піти в сад лісного і на власні очі переконатися, чи правду казав мій ненависник. Але я не знав, де я, і тому піднявся на найближчий пагорбок, щоб з його вершечка оглядітися навкруги. Переді мною лежало знайоме місто і сад лісного внизу. Сильніше забилося моє серце, і на очах виступили сльози, але вже не ті, що я проливав досі: я знову побачу її! Болюча туга гнала мене найближчою стежкою вниз. Я пройшов непомічений повз селян, що поверталися з міста. Вони розмовляли про мене, Раскала та лісного, але я не хотів нічого слухати — я поспішав далі.

З трепетним чеканням у грудях я ввійшов у сад. Зненацька просто в обличчя мені хльоснув чийсь регіт. Я аж затремтів, швидко озирнувся навколо себе — нікого. Я пішов далі, та одразу ж почув якийсь шурхіт — хтось ніби крокував поряд; проте знову нікого не видно, і я по-

думав, що мені тільки так видалося. Була ще рання година. В альтанці графа Петра — нікого, в саду — ані душі. Я пройшов знайомими алеями і дістався до самого будинку. Мене переслідував той же шурхіт, але вже виразніший. З серцем, повним страху і тривоги, сів я на лаву, що стояла на сонці проти ганку. І мені здалось, що невидимий кобольд з глузливим хихиканням сів біля мене. Ключ у дверях повернувся, двері відчинились, і лісничий з паперами в руках вийшов з дому. Немов туман оповив мою голову. Я озирнувся і — о жах! — чоловік у сірому сурдуті сидів поруч зі мною і дивився на мене з диявольською посмішкою. Він натягнув свою шапку-невидимку і мені на голову. Біля його ніг спокійно лежали рядом дві тіні, його й моя. Він недбало крутив у руках знайомий уже мені пергамент і, поки заглиблений у свої папери лісничий походжав садом, схилився до мого вуха й конфіденційно зашепотів:

— Отож ви, здається, таки прийняли мою пропозицію, і тепер ми з вами любесенько сидимо вкупі, дві голови під одною шапкою. Це дуже добре! Дуже добре! А тепер віддайте мені назад моє пташине гніздо. Воно вам більше не потріб-

не, а ви людина занадто чесна, щоб затримувати його силою. Але не треба дякувати! Я його позичав вам від щирого серця.— Він без вагань узяв гніздо з моїх рук, сховав його в кишеню і зареготав так голосно, що лісничий аж обернувся. Я сидів мов закам'янілий.— А признайтесь,— спокушав він мене далі,— ця шапка таки дуже зручна. Вона вкриває не тільки людину, але й її тінь, та й не одну, а скільки їй заманеться придбати. Ось погляньте, сьогодні я веду за собою дві.

Він знову зареготав.

— Зауважте собі, Шлеміль, чого спочатку не хочеш по-доброму, до того в кінці будеш змушений. Я думаю, що ви цю річ викупите в мене, візьмете назад наречену (бо ще є час), а Раскал гоїдатиметься на шибениці; це для нас дурниці, поки що мотузків вистачить. Послухайте, я вам на додачу дам ще й оцю шапку.

Тут з дому вийшла мати і почалась розмова.

— Що робить Мінна?

— Плаче.

— Дурне дівча. Тепер уже нічого ж не зміниш!

— Звичайно, ні, але так швидко відда-

ти її за другого... О чоловіче, ти жорсткий до рідної дитини!

— Ні, матусю, ти помиляєшся. Коли вона стане дружиною багатой і поважної людини, то втішиться, перш ніж виплаче свої дівочі сльози, забуде свій біль, як важкий сон, і дякуватиме богові й нам. Ось побачиш!

— Дай-то боже!

— Вона, звичайно, володіє тепер дуже пристойними маєтками, але ти гадаєш, що після гармидеру, якого наробила нещаслива історія з тим пройдисвітом, скоро можна буде найти партію ліпшу за Раскала? Чи ти знаєш, якими статками володіє цей пан Раскал? У нього тут нашість мільйонів маєтків, вільних від усяких боргів. За них заплачено готівкою! Я тримав у руках усі документи! Це ж він купив усе найкраще в мене під носом! Крім того, в нього в портфелі ще векселів Томаса Джона приблизно на чотири з половиною мільйони.

— Він, мабуть, накрив багато.

— І що ти знову верзеш? Він мудро заощаджував там, де інші розтринькували.

— Людина, що носила лакейську ліврею.

— Дурниці. Зате в нього бездоганна тінь!

— Воно то так, але...

Чоловік у сірому сурдугі засміявся і глянув на мене. Двері відчинились, і вийшла Мінна, спираючись на руку покоївки. Тихі сльози котилися по її прекрасному блідому личку. Вона опустилася в крісло, що було поставлено для неї під липою, а батько сів на стільці поруч. Він узяв її ніжно за руку і почав лагідно вмовляти такими словами:

— Будь же розумницею, моя добра, люба дитино, не смути свого батька, який бажає тобі тільки щастя. Я розумію, любе серденько, що ти дуже вражена. Але ти якимсь чудом уникла нещастя! До того, як ми відкрили ганебний обман, ти дуже любила цього негідника. Бачиш, Мінно, я знаю все, і не роблю тобі за це жодних докорів. Я й сам, кохана дитинко, також його любив, поки вважав за великого пана. А тепер ти бачиш, що все змінилось. Як! У кожного пса є своя тінь, а моя люба дитина хотіла вийти за... Ні, ти ж більше не думаєш про нього? Послухай, Мінно, за тебе сватається чоловік, який не боїться сонця, поважний чоловік, правда, не якийсь там князь, але десять

мільйонів! Вдесятеро більше, ніж у тебе. Це чоловік, що зробить щасливою мою любу дитину. Не кажи нічого, не переч мені, будь доброю, слухняною дочкою! Нехай вже я потурбуюсь про тебе, осушу твої сльози. Обіцяй мені, що підеш за Раскала. Скажи, обіцяєш це мені?

Вона відповіла ледве чутно:

— В мене тепер немає ні волі, ні бажань на цьому світі. Хай буде так, як хоче мій батько.

В цю мить доповіли, що прийшов пан Раскал. Він нахабно втрутився в їхню розмову. Мінна знепритомніла. Мій ненависний супутник гнівно поглянув на мене і швидко зашепотів:

— І ви стерпите отаке? Що тоді у вас тече в жилах замість крові?

Тут він спритним рухом легко вдряпнув мені до крові руку і сказав:

— Ти диви! Справжня червона кров! Ну, підпишіться ж! Пергамент і перо опинились у мене в руках.

7

Я цілком віддаю себе на твій суд, дорогий Шаміссо, і не шукатиму виправдання перед тобою. Я сам давно вже

суворо засудив себе, бо викохав у серці своєму черв'яка-мучителя. У моїй душі увесь час поставала ця серйозна мить мого життя, на яку я відважувався дивитись лише нерішучим поглядом, з смиренністю і каяттям. Милий друже, хто легковажно збочить хоч на крок з прямої дороги, той непомітно піде манівцями, що заведуть його все далі й далі вбік. Марно поглядатиме він на провідну зірку, що сяятиме в небі; в нього не буде жодного вибору, його нестримно тягтиме додолу, і він сам себе віддасть на поталу Немезиди¹. Після необачного хибного кроку, який накликав на мене прокляття, я злочинно вдерся через кохання в життя іншої істоти. Що ж мені було діяти? Нічого іншого, як тільки кинутися стрімголов туди, де я посіяв зло і де чекали від мене порятунку. Бо остання година пробила. Не думай про мене так погано, мій Адельберте. Я все б віддав, що маю, нічого б не пожалів, як не жалів і золота. Ні, Адельберте! Але душа моя була сповнена нездоланної ненависті до того загадкового пройди, що ходив лише манівцями. Може,

---

¹ Немезида — в грецькій міфології богиня відплати.

це й несправедливо, але мене обурювали найменші стосунки з ним. Ось і тепер, як це в моїм житті часто траплялось і взагалі трапляється у всесвітній історії, необхідність поступається місцем випадкові. Пізніше я сам з собою примирився. Я навчився в першу чергу поважати необхідність і те, що невід'ємно їй властиве, а разом і те, що важить більше, ніж передбачена подія — звершений випадок. Потім я навчився поважати необхідність як якесь мудре провидіння, що керує загальним величезним механізмом. Ми ж існуємо тільки як маленькі коліщатка, що крутяться і приводять у дію механізм. Що має бути, те збудеться, а що повинно було статися, те сталося, і не без участі цього провидіння, яке я нарешті навчився поважати як у власній долі, так і в долі тих, хто зі мною зв'язаний.

Не знаю, чим пояснити те, що зі мною сталося — чи надзвичайним напруженням душі, що була під впливом сильних переживань, чи виснаженням фізичних сил, які в останній час відчутно ослабли від незвичних злигоднів, чи, нарешті, згубним хвилюванням, яке збуджувала у всьому моєму естві присутність тієї сірої потвори. Одне слово, коли дійшло до під-

пису, я глибоко знепритомнів і лежав довгий час, мов у лабетах смерті.

Прокльони і тупотіння були першими звуками, що дійшли до моїх вух, коли я опритомнів. Я розплющив очі. Вже стемніло. Мій ненависний супутник метушився біля мене, лаючись на всі заставки.

— Це що за витівки?! Гірше старої баби! Ану вставай мерщій і роби, як домовились. Чи, може, знову надумав крутити і волієш за краще рюмсати?

Я ледве підвівся з землі, оглянувся навкруги. Був пізній вечір. З яскраво освітленого будинку лісничого лунала святкова музика, алеями саду невеличкими групками прогулювалися гості. Одна пара, ведучи розмову, підійшла ближче і сіла на лаву, де перед тим сидів я. Вони говорили про те, що сьогодні вранці багатий Раскал одружився з донькою господаря дому.

Отож сталося!..

Я здер з голови шапку-невидимку, з котрою вмить щез і мій супутник, і мовчки поспішив у глибоку темряву чагарників, подався повз альтанку графа Петера до виходу з саду. Але за мною незримо йшов мій мучитель, дошкуляючи мені гострими кпинами.

— Так оце-то мені така дяка за старання, які я приклав до вас, паночку з слабкими нервами, проморочився з вами цілий день? А тепер ви мене в дурні пошили! Ну гаразд, пане впертюху, тікайте, тікайте, все одно ми з вами нерозлучні. У вас моє золото, а в мене ваша тінь. Це не дасть нам обом спокою. І де це чувано, щоб тінь розлучалася зі своїм хазяїном? Вона мене тягатиме скрізь за вами, поки ви не зволите знову прийняти її до себе. А тоді і я здихаюсь її. Те, що ви зараз прогавили з доброї волі, захочете надолужити, коли в гості прийде нудьга й туга, але буде запізно: від своєї долі не втечеш!

Ось так він і говорив собі далі. Надаремне хотів я втекти — він не відставав. Причепившись до мене, він увесь час торочив мені глузливо про золото і тінь. А я не міг спромогтися на жодну думку.

Отак безлюдними вулицями дістався я до свого будинку. Але, глянувши на нього, я ледве його впізнав: вікна порозбивані, двері позамикані. Не видно ніякого світла, не чути слуг. А він голосно зареготав біля мене:

— Так-так, це добра халепа! Але свого Бенделя ви, напевне, застанете дома. Ви

передбачливо послали його додому дуже стомленого, і тому він, мабуть, нікуди не виходив.

Він знову зареготав.

— Цей матиме що розказувати! Ну, тим часом будьте здорові! Сьогодні на добраніч, до швидкого побачення!

Я подзвонив кілька разів. Блимнуло світло. Бендель зсередини запитав, хто дзвонить. Коли цей добряга впізнав мій голос, то ледве стримав свою радість. Двері відчинились, і ми з плачем кинулись один одному в обійми. Бендель дуже змінився, змарнів, мав хворий вигляд, а в мене волосся зовсім посивіло.

Бендель повів мене спустошеними кімнатами в один уцілілий покоїк, приніс їсти й пити. Ми сіли, і він знову заплакав. Вірний слуга розповів мені, що доти переслідував сухореброго чоловіка в сірому, якого запопав з моєю тінню, поки й мої сліди загубив. Він так натовмився, що, знесилений, упав на землю і потім, не маючи змоги мене знайти, вирішив повернутися додому, куди незабаром вдерлася підбурена Раскалом чернь, повибивала усі вікна; задовольнивши тим свою жадобу до руйнування. Так вона віддячила своєму благодійникові. Всі слуги пороз-

бігались. Місцева поліція заборонила мені, як особі підозривій, перебувати в місті і дала наказ за двадцять чотири години виїхати звідсіль. Бендель додав ще немало до того, що мені вже було відомо про багатство та одруження Раскала. Цей мерзотник, який поклав початок усьому, що зі мною сталося, знав, мабуть, чи не з перших днів мою таємницю і, приваблений золотом, зумів втертися до мене в довіру, а тоді підібрав ключа до шафи з золотом, звідкіль і положив ґрунт своєму багатству, про збільшення якого тепер уже міг і не дбати.

Все це розповів мені Бендель, гірко плачучи від горя, а потому став плакати і від радощів, що знову мене бачить, що знову зі мною, бо після того, як він потерпав за мене і мою долю, побачив, що я спокійний і твердий в усіх злигоднях. Бо саме так виявлявся тепер мій розпач. Моє нещастя здавалося мені таким величезним, невинним, що я виплакав над ним усі мої сльози. З грудей моїх уже несила було видобути жодного зойку. Холодно і байдуже ніс я назустріч лихові свою безпорадну голову.

— Бендель, — сказав я, — ти знаєш мою долю. Важка кара спіткала мене за ко-

лишні мої провини. А ти, невинний чоловік, не повинен більше єднати свою долю з моєю, я цього не бажаю. Я виїду ще сьогодні вночі, осідлай мені коня. Я поїду сам-один — ти залишайся. Я так хочу. Тут повинно ще бути кілька ящиків з золотом, бери їх собі. Я сам мандруватиму по світу. А якщо мені коли усміхнеться веселіша година і щастя повернеться знову, тоді я згадаю тебе, щирого друга, бо в тяжкі години розпачу і болю я плакав на твоїх вірних грудях.

З болем у серці мусив чесний слуга підкоритися останньому наказові свого хазяїна, хоч у душі він давно цього побоювався. До його прохань і доказів я був глухий і сліпий до його сліз. Він привів мені коня. Я ще раз притиснув ридаючого Бенделя до своїх грудей, скочив у сідло і під покровом ночі поїхав геть від могили мого життя, не дбаючи, куди понесе мене кінь, бо в мене більш не було на землі ні мети, ні бажання, ні надії.

8

Незабаром до мене приєднався пішохід, котрому було зі мною по дорозі. Про-

йшовши трохи побіч мене, він попрохав дозволу покласти на мого коня пальто, яке ніс у руках. Я мовчки погодився. Він, легко вклонившись, подякував за цю незначну послугу, похвалив мого коня і, користуючись з нагоди, заходився дуже вихвалити щастя і могутність багатих і, не знаю вже яким чином, завів про це розмову з самим собою. Я в неї не встрявав і був лише слухачем.

Він докладно виклав свої погляди на життя та світ і дуже швидко зійшов на метафізику, до якої нібито поставлена вимога найти слово, що розв'язувало б усі загадки.

Потім дуже чітко з'ясував цю задачу і перейшов до відповіді на неї.

Ти знаєш, мій друже, що з того часу, як у школі я пройшов філософію, мені стало ясно, що до умоглядної філософії немає у мене жодного хисту, і я цілком зрікся праці на цій ниві. З того часу я багато дечого полишив для себе нерозв'язаним, не раз відмовлявся від пізнання і розуміння деяких речей і, як ти сам радив мені, покладаючись на власний розум, на внутрішній голос, наскільки це було мені під силу, ішов своїм власним шляхом. Так ось мені видалося, що цей красномовець

дуже майстерно зводить міцну словесну будову. Але я не бачив у ній саме того, що хотів би знайти, і тому вона була для мене художнім витвором, вишукана досконалість котрого служить лише для втіхи очей. Проте я охоче слухав пишномовного супутника, який відволікав мою увагу од болей і страждань. Він легко заволодів би мною цілком, коли б йому вдалося вплинути і на мою душу так, як на розум.

Тим часом ніч непомітно минала; в небі зайнялась передсвітанкова зоря. Я злякався, коли глянув на схід, і побачив, що обрій забарвився різноманітними кольорами — це віщувало чудовий сонячний день. І в ті ранкові години, коли тіні лягають найдовші, ніде не було для мене серед чистого поля ані захистку, ані притулку. А я ще був до того ж і не сам! Я поглянув на свого супутника і від страху аж завмер. Це був не хто інший, як чоловік у сірому сурдуті. Він засміявся, побачивши моє збентеження, але говорив без угаву, не даючи мені й слова мовити.

— Нехай наша взаємна вигода на деяку хвилю з'єднає нас, як це й буває в світі. Розлучитися ми завжди матимемо

час. Оцей шлях повз гори — єдиний, яким ви мусите їхати, хоч ви про це раніш і не думали. Вниз у долину вам їхати не можна, а вертатися через гори, звідкіль ви приїхали, і поготів. Цим шляхом якраз і я мандрую. Але я бачу, що схід сонця вас лякає. Ну гаразд, я вже позичу вам вашу тінь на час нашої спільної подорожі, а ви зате мусите терпіти моє сусідство. Вашого Бенделя біля вас нема, і я можу вам добре прислужитися. Ви не любите мене, це шкода. Але ви можете мене використати. Не такий страшний чорт, як його малюють. Правда, вчора ви мене таки добре роздратовали, але сьогодні я вже на вас не гніваюсь. Я вам допоміг скоротити час у дорозі, адже ж так? Ну беріть свою тінь, пробуйте!

Сонце вже зійшло. Дорогою назустріч нам ішли люди. Я прийняв пропозицію, хоч і з внутрішньою огидою. Посміхаючись, він розстелив на землі мою тінь, і вона вмить зайняла своє місце на тіні коня, весело затрусивши поряд зі мною. Та на душі в мене було дуже сумно. Я проїхав повз гурт селян, що шанобливо, знявши шапки, зійшли з дороги перед багатим чоловіком, і поїхав далі. Серце мало не вискочило мені з грудей, коли я

жадібним оком поглядав униз на тінь, яка колись була моєю і яку я тепер взяв у борг у чужого, ба! навіть у ворога.

Але він ішов безтурботно поруч зі мною та ще й насвистував якусь пісеньку. Він — пішки, я — верхи! Втекти! У мене аж голова пішла обертом. Спокуса була дуже велика. Я раптом смикнув за повіддя, стиснув коня острогами і повним галопом помчав на бічну доріжку. Але тінь за мною не пішла. На повороті вона сковзнула з коня і стала чекати свого законного хазяїна. Засоромлений, мусив я вертати назад. Чоловік у сірому сурдуті, спокійно досвиставши свою пісеньку, висміяв мене, посадовив мою тінь знову на місце і повчально сказав, що вона тільки тоді міцно пристане і залишиться при мені, коли я знову її придбаю у власність.

— Я міцно держу вас за вашу тінь, — сказав він, — і ви не здихаетесь мене. Такій багатій людині, як ви, тінь конче потрібна, інакше й бути не може. Вас тільки за те ганити треба, що ви раніше цього не передбачали.

Я їхав далі тим же шляхом. Усі вигоди життя, ба навіть розкіш, знову були до моїх послуг. Я міг легко і вільно скрізь їздити, бо тепер у мене була тінь, хоч і

позичена. Мене скрізь зустрічали з пошаною, яку взагалі викликає багатство. Але на серці у мене була смертельна туга. Мій дивний супутник, що видавав себе за скромного слугу найбагатшої людини в світі, понад усяку міру спритний і розумний, у всьому догоджав мені надзвичайно. Одним словом, це був справжній вірець камердинера багатого пана. Але він і на хвилиночку не відходив від мене і завжди безнастанно з непохитною певністю торочив мені, що прийде час і я врешті буду змушений за всяку ціну покінчити справу з тінню хоч би для того, щоб він відчепився. Отож цей нахаба для мене був такий же набридливий, як і осоружний. Я його таки добре побоювався, бо потрапив до нього в повну залежність. Він міцно держав мене в лапах після того, як вернув мене до розкошів світу, від яких я втік. Я мусив зносити його балаканину, бо почував, що в якійсь мірі він має рацію: багач мусить у світі мати тіль, і коли я хочу втриматись на тому становищі, на якому завдяки його старанням опинився, то це єдиний вихід. Але я твердо стояв на одному: після того, як пожертвував своїм коханням, після того, як життя мені стало немиле, я не хотів

продавати цьому поганцеві свою душу навіть за всі тіні на світі. Я не знав, чим все це скінчиться.

Одного разу сиділи ми біля печери, яку полюбляли відвідувати чужинці, приїжджаючи у ці гори. Тут чути було шум підземних потоків, який линув десь із такої глибини, що гуркіт каменя, кинутого в безодню, завмирав раніше, ніж досягав дна. Мій сірий супутник малював мені, як і часто раніш, з багатою фантазією, в найяскравіших барвах привабливі і старанно вибрані картини того, чого я зможу досягнути, користуючись своїм гаманцем, коли я, розуміється, заволодію своєю тінню. Спершись ліктями на коліна і закривши обличчя руками, я слухав його лукаву мову, і серце моє краялось навпіл між спокусою і твердою волею. Я не міг більше витримати цієї роздвоєності і почав рішучу боротьбу.

— Ви, здається, забули, мій добродію, що я вам хоч і дозволив при певних умовах супроводити мене, але за собою залишив повну свободу дій.

— Якщо накажете, я зараз же спакую свої манатки.

Це була його улюблена погроза. Я мовчав, а він в ту ж мить заходився згорта-

ти мою тінь. Я зблід, але не боронив йому цього. Довго тривало мовчання. Нарешті він заговорив перший.

— Ви мене терпіти не можете, мій паночку, не́навидите мене, я знаю. Але за віщо, дозвольте вас поспитати? Може, за те, що серед білого дня напали на мене і хотіли силоміць відібрати пташине гніздо? Чи, може, за те, що хотіли по-злодійському вкрасти моє добро — тінь, яку я довірив вам, покладаючись на вашу чесність? Я, з свого боку, вас не ненавиджу і вважаю цілком природним, що ви намагаєтесь використати свої переваги — хитрощі, силу. А також не маю нічого проти вашої найсуворішої принципіальності до всіляких чеснот. Сам-то я не такий вимогливий до цього, як ви; я просто дію так, як ви думаєте. Скажіть, може, я коли де-небудь хапав вас за горло, щоб заволодіти вашою дорогою душенькою, до якої мав колись таку охоту? Або заради виміняного гаманця підсилав до вас свого слугу? Чи, може, намагався з ним утекти?

Я на це не міг нічого заперечити, а він вів далі:

— Гарзд, мій паночку, гарзд, ви мене терпіти не можете, я це розумію і не

гніваюсь на вас. Ми мусимо розлучитися, це ясно, і ви мені також дуже набридли. Отож, щоб цілком здихатись ганебної для вас моєї присутності, я вам раджу ще раз: викупіть віддану вами річ.

Я простягнув йому гаманець.

— Тільки отакою ціною.

— Ні.

Я важко зітхнув і промовив:

— Ну що ж. Я стою на цьому, мій добродію. Розлучімося; не заступайте мені дороги на цьому світі, де, сподіваюсь, є досить місця для нас обох.

Він посміхнувся і сказав:

— Що ж, розлучімося, мій паночку! Але перше ніж піти, я хочу навчити вас, як викликати мене: коли вам заманеться побачити вашого найпокірнішого слугу, досить лише добре струснути вашим гаманцем, щоб у ньому забряжчали нерозмінні червінці, і я в одну мить з'явлюся на їх брязкіт. В цьому світі кожен думає тільки про свою вигоду. А ви бачите, що я думаю також і про вашу, бо я вам, як бачите, відкриваю нову силу! О, цей гаманець! Коли б навіть вашу тінь пожерла міль, все одно ми були б міцно з'єднані з вами. Але досить! Навіть і на відстані ви можете давати накази вашому

служі. Знайте, я можу робити послуги своїм друзям, а особливо з багатими у мене добрі стосунки. Та ви й самі це бачили. Тільки вашу тінь, мій паночку,— дозвольте вам це сказати,— назад отримуєте лише при одній-єдиній умові.

Образи минулого раптом постали в моїй уяві. Я швидко запитав його:

— Містер Джон давав вам розписку?

Він посміхнувся:

— Від такого доброго друга розписка мені не потрібна.

— А де він? Ради бога, я хочу це знати!

Він помалу всунув руку в кишеню і витягнув звідтіля за чуприну Томаса Джона з блідим, спотвореним обличчям. Посинілими, як у мерця, губами він ледве промовив:

— *Justo judicio Dei judicatus sum. Justo judicio Dei condemnatus sum*¹.

Я жахнувся і, швидко жбурнувши в безодню гаманець з дзвінким золотом, крикнув до нього востаннє:

— Заклинаю тебе ім'ям господа бога— щезни, жахлива потворо! Згинь і ніколи більше не з'являйся перед мої очі!

---

¹ Праведним судом божим був я судимий. Праведним судом божим я засуджений (*лат.*).

Він похмуро встав і одразу ж зник за скелями, що оточували зарослу диким чагарником місцину.

9

Отак зостався я без тіні, без грошей, але важкий тягар упав з моїх грудей, і мені зробилося весело. Коли б я не втертяв разом і своє кохання, або принаймні не відчував докорів сумління, що лише сам винний у всьому, то, гадаю, був би навіть щасливий. Проте я не знав, що мені робити. Я вивернув кишені й знайшов там кілька червінців; порахував їх і розсміявся. У мене ж там унизу, в готелі, залишились ще й коні. Зараз мені було соромно туди повертатися. Я мусив принаймні діждатись, поки зайде сонце — воно стояло ще високо в небі. Я ліг у холодку від найближчих дерев і спокійно заснув.

Переді мною, мов у легкому танці, пропливли милі моєму серцю образи, сплітаючись у чудесний сон. Привітно усміхаючись, промайнула Мінна повз мене з віночком квітів на голові. Поштивий Бендель, також увінчаний квітами, радіс-

но привітався зі мною і зник. Багатьох ще я бачив, а між ними у натовпі, здається, й тебе, Шаміссо. Яскраво світило сонце, але ні в кого не було тіні, і що найдивніше — нікому це не здавалося поганим. Квіти й пісні, кохання й радість в пальмовім гаю... Я не міг ні втримати ці рухливі, примарні образи, ні ясно уявити, хто вони. Але я знав, що мені приємно снити цей сон, і боявся прокинутись. Насправді я вже не спав, та не розплющував очей, аби довше втримати в моїй душі ці зникаючі видива.

Нарешті я розплющив очі. Сонце сяяло в небі, але вже на сході: я проспав цілісіньку ніч. Я сприйняв це як знак, що мені не слід вертати до готелю. Легко відмовився я від усього, що там у мене було, і вирішив, поклавшись на свою долю, податися пішки боковою стежкою, що зміїлася біля самого підніжжя зарослих лісом гір.

Я не оглядавсь на минуле і навіть не думав вдаватися до послуг багатого тепер Бенделя, хоч і міг би це зробити. Я уявив себе в новій ролі, що її мав тепер відігравати в світі. Мое вбрання було дуже скромне: стара чорна куртка, яку я носив ще у Берліні, що тільки тепер, не

знаю як, трапила мені до рук. На голові була дорожня шапка, на ногах старі чоботи. Я підвівся, зрізав собі на тому місці сукуватого кийка на спомин і негайно вирушив у свої мандри.

У лісі я зустрів старого селянина, що чемно зі мною привітався, і ми з ним зайшли у розмову. Як і кожний допитливий мандрівник, я спочатку розпитав його про дорогу, потім про місцевість та її мешканців, про те, чим багаті гори і таке інше. Він розумно й охоче відповідав на мої запитання. Ми підійшли до русла гірського потоку, який спустошив велику смугу лісу. Я аж здригнувся в душі, коли передо мною відкрилась галявина, освітлена сонцем, і пропустив селянина вперед. Але посередині небезпечного місця він зупинився, обернувся до мене, щоб розказати історію цього спустошення, і тут же, помітивши чого мені бракує, урвав на півслові.

— Як же це, пане, так могло статися, що у вас нема тіні?

— На жаль, нема! — промовив я, зітхаючи. — Під час важкої тривалої хвороби я втратив і волосся, і нігті, і тіль. Ось погляньте, дядьку, в моєму віці волосся знову виростило, але зовсім сиве, нігті —

дуже короткі, а тінь — оце й досі ніяк не росте.

— Гай, гай!— сказав селянин, похитавши головою.— Без тіні — це зле! Поганою, мабуть, недугою хворіли ви, мій пане!

Він так і не закінчив своєї розповіді, а на першому ж роздоріжжі, що трапилося нам, пішов від мене, не сказавши й слова. Гіркі сльози затремтіли знову на моєму обличчі, а веселощі мої де й ділися.

З смутним серцем пішов я далі своєю дорогою і не шукав більше нічийого товариства. Я намагався триматись найгустішого лісу, а коли хотів перейти місце, освітлене сонцем, то мусив іноді годинами вичікувати, щоб ані душі не було на дорозі. Вечорами я шукав притулку по селах. Я, власне, хотів дістатися до копалень у горах, де сподівався знайти роботу під землею, бо крім того, що мені тепер у моєму становищі треба було заробляти на прожиття, я зрозумів, що лише напружена робота може відвернути мене від розпачливих думок.

Кілька дощових днів дуже сприяли моїй мандрівці, але мої чоботи, підошви яких були розраховані на графа Петера, а не на пішу-пішаницю, розлізлися. Я вже

йшов босоніж. Треба було подумати про нові чоботи. Вранці другого дня я серйозно взявся за цю справу в містечку, де був ярмарок і де в одній крамниці продавались і старі й нові чоботи. Я довго вибирав, торгувався. Врешті мусив відмовитись од нової пари чобіт, які мені дуже подобались, бо мене злякала висока ціна. Тому я задовольнився старими — ще добрячими і міцними. Я заплатив гроші. Гарний білявий хлопець, що держав крамницю, привітно усміхаючись, вручив їх мені та побажав щасливої дороги. Я негайно взявся і вийшов через північну браму міста. Заглиблений в свої роздуми, я майже не бачив, куди йду і де ступаю ногами, бо думав про копальні, куди ще до вечора сподівався дійти, не знаючи навіть, як там і назватись. Я не ступив ще й двохсот кроків, коли помітив, що збився з дороги; я озирнувся навкруги і побачив, що опинився серед густої, дикої пущі, в якій ще ніколи, здавалось, не бувала сокира. Я ступив ще кілька кроків і опинився серед пустельних скель, порослих диким мохом і вересом, поміж якими біліли снігові поля та льодовики. Було дуже холодно. Я озирнувся: ліс позад мене зник. Я ступив ще кілька кроків — навколо

мене панувала мертва тиша. Всюди, скільки глянути оком, простяглися льоди, оповиті густим туманом. Сонце червоною плямою висіло на обрії. Холод був нестерпний. Я не міг збагнути, що зі мною діється. Лютий мороз примусив мене прискорити ходу — і я вчув плескіт далеких хвиль, а ще ступивши крок — опинився біля вод Льодовитого океану. Незліченні стада тюленів шубовснули переді мною в безодню океану. Я пішов берегом і знову побачив голі скелі, рівнини, березові та соснові ліси. Я пробіг ще кілька хвилин вперед — і зробилося так душно, що не було чим дихати. Озирнувшись, я побачив, що стою серед рисових полів під шовковицями. Тоді я сів у холодку, подивився на годинника. Не минуло ще й чверті години, відколи я покинув містечко, де був ярмарок. Мені здалось, що це все якийсь химерний сон: я вкусив себе за язик, щоб прокинутися. Але я таки не спав. Я заплющив очі, щоб зосередити свої думки, і почув біля себе носові звуки якоїсь незнайомої мови. Аж гульк: два китайці, яких легко було впізнати коли не по одежі, то по обличчях, звернулись до мене з якимись словами, вітаючи мене за місцевим звичаєм. Я встав, відступив

два кроки назад — і китайці раптом зникли, а краєвид цілком змінився. Замість рисових полів — дерева, ліси. Я подивився на квіти і трави, що цвіли навколо мене. Вони належали до південно-східної азіатської флори. Хотів підійти до одного з дерев, але тільки-но ступив крок — і знову все змінилось. Тепер я почав крокувати помалу, мов рекрут, якого вчать марширувати. Перед моїми здивованими очима розгорталися чарівні картини: країни, поля, степи, гори, долини, піщані пустелі. Не було ніякого сумніву: на ногах у мене — семимильні чоботи.

10

Я впав на коліна і в німій молитві пролив сльози подяки, бо переді мною раптом ясно постало моє майбуття. Відлучений за попередні провини від людського суспільства, я вернувся знову до природи, яку завжди любив. Земля відтепер стала для мене розкішним садом, вивчення її дасть мені сили і напрямок в житті, мета якого — наука. Це ще не було остаточне рішення. Просто від того часу я почав з тихою, суворою і незгасаючою ста-

ранністю працювати, намагаючись знайти те, що так чітко, в усій повноті, як первообраз, поставало перед моїм внутрішнім зором. І моє самозадоволення залежало від того, наскільки знайдене збігалось з тим первообразом.

Я встав, щоб негайно оглянути поле моєї майбутньої діяльності. Я стояв на вершинах Тибету. Сонце, що кілька годин тому тільки сходило, тут уже схилялось до обрію. Я пройшов Азію зі сходу на захід, наздоганяючи його, і вступив в Африку. Я з цікавістю роздивлявся її, кілька разів перетнувши цей материк в різних напрямках. Проходячи Єгиптом і розглядаючи древні піраміди і храми, я побачив недалеко від стобрамних Фів¹ печеру, де раніше жили християнські пустельники. І раптом твердо і остаточно вирішив: тут моя оселя.

Я вибрав собі для майбутнього притулку найпотаємнішу печеру, яка до того ж була неприступна для шакалів, і помандрував далі.

Біля Геркулесових стовпів я переступив у Європу і, роздивившись її південні та північні провінції, потрапив через

---

¹ Фіви — одне з найвідоміших міст древнього Єгипту.

Північну Азію та полярні глетчери у Гренландію та Америку, пробіг обидві частини цього континенту, але зима, що вже панувала тут на півдні, погнала мене з мису Горн назад на північ.

Я зачекав, поки у Східній Азії розвидниться, і, трохи відпочивши, вирушив далі. Пройшов обидві Америки гірським хребтом, де розташовані відомі нам найвищі точки земної кулі. Ступав помалу й обережно з вершини на вершину то палаючими вулканами, часто насилу дихаючи, то засніженими піками. Так дійшов я до гори св. Іллі¹, а звідти стрибнув через Берінгову протоку в Азію. Тут обійшов східний берег, дуже звивистий, особливо уважно обмірковуючи, на які острови я зможу звідти дістатися. З півострова Малакка мої чоботи перенесли мене на Суматру, Яву, Балі, Ломбок². Я намагався, — часто не думаючи про небезпеку та, на жаль, завжди безуспішно, — вторувати собі шлях через безліч невеликих островців та скель на північний захід і дістатися до Борнео та інших островів архіпе-

---

¹ Гора св. Іллі — одна з найвищих гір Аляски.

² Балі, Ломбок — острови в Індонезії, в групі Малого Зондського архіпелагу.

лагу. Але від цього бажання довелося відмовитись. Я важко опустився на виступ скелі острова Ломбок, поглянув на південь, на схід і заплакав, мов безневинно кинутий за ґрати. Надто скоро відчув я межу своїх можливостей. Чудесна Нова Голландія¹, так конче потрібна для пізнання землі та її сонцетканих шат — рослинного і тваринного світу — і південна частина Тихого океану з його кораловими островами були для мене недоступні. Отож усьому, що я мав зібрати і створити, вже з самого початку роковано бути тільки фрагментами. О мій Адельберте, чого ж варті людські зусилля?!

Часто в найсуворішу зиму на південній півкулі я намагався пройти від мису Горн оті якихось двісті кроків, що відділяли мене від Землі Ван-Дімена та Нової Голландії, не дбаючи про повернення. Мені було байдуже, хоч би навіть ця жалюгідна суша зімкнулася за мною, як віко труни. З божевільною відвагою, розпачливо стрибав я з однієї дрейфуючої крижини на іншу. Ні холод, ні море мене не лякали. Надаремне я все-таки не дійшов

---

¹ Нова Голландія — старовинна назва Австралії.

до Нової Голландії. Щоразу я знову потрапляв на Ломбок і, сідаючи на виступ скелі, знову плакав, поглядаючи на південь і схід і почувуючи себе, наче в'язень за міцними ґратами тюрми.

Нарешті я вирвався з того острова і з важким серцем знову подався в Азію. Потім знову перетнув її всю зі сходу на захід, наздоганяючи світанок, і ще вночі дістався до Фіваїди, додому, звідкіль вийшов учора пополудні. Я трохи відпочив. Та тільки-но над Європою розвиднілось, перша моя турбота була придбати все необхідне, а передусім пантофлі-гальма, бо я на досвіді переконався, як незручно в моїх чоботях підходити близько до речей, які хотілося детально розглянути.

Щоб вкоротити свої кроки, я мусив їх скидати. Пантофлі поверх чобіт цілком їх гальмували, як я і сподівався. Пізніше я завжди носив при собі навіть дві пари пантофлів про запас, бо часто, збираючи рослини, лякався левів, гієн або людей і скидав пантофлі, не маючи часу підбирати їх. Мій добрий годинник під час коротких екскурсій правив за чудовий хронометр. Мені ще потрібні були сек-

стант¹, деяке фізичне приладдя та книжки.

Щоб усе це придбати я, потерпаючи, мусив кілька разів їздити в Лондон та Париж; на моє щастя, там саме стояв сприятливий для мене туман. Коли рештки мого чарівного золота були вичерпані, я платив слоновою кісткою, яку легко було знайти в Африці, причому звичайно мусив вибирати не важкі ікла — по своїй силі. Незабаром я був усім забезпечений і, не гаючись, розпочав нове життя як приватний вчений.

Я мандрував скрізь по землі, то вимірюючи її висоти, температуру її джерел або повітря, то спостерігаючи тварин, вивчаючи рослинність. Я поспішав від екватора до полюса, з однієї частини світу до іншої, порівнював результати своїх досліджень. Їсти мені переважно доводилось яйця страусів або північних морських птахів, плоди тропічних пальм та бананів. Сурогатом щастя, якого мені бракувало, була нікотіана, а співчуття людей і спілкування з ними заміняла любов мого вірного пуделя, що стеріг мою

---

¹ С е к с т а н т — астрономічний кутовимірний прилад.

печеру в Фіваїді. Коли я вертався додому з новими скарбами, він радісно стрибав на мене і по-людському давав відчуття, що я не самотній на світі. Проте одна пригода таки змусила мене ще зіткнутися з людьми.

11

Одного разу, загальмувавши свої чоботи, я збирав на північному побережжі лишайники та водорості. Несподівано з-за скелі вийшов назустріч мені білий ведмідь. Скинувши пантофлі, я хотів перескочити на голу скелю, що стриміла з води, а звідти на протилежний острів. Однією ногою я впевнено ступив на камінь, але зненацька шубовснув у воду по той бік скелі, бо не помітив, що з другої ноги не зняв пантофлю.

Крижаний холод охопив мене, і я насилу вирятував своє життя з цієї небезпеки. Діставшись до берега, я щонайшвидше побіг у Лівійську пустелю, щоб обсушитися. Та перш ніж я добіг туди, сонце так напекло мені голову, що я, зовсім хворий, помчав знову на північ. Я намагався швидко рухатись, щоб знайти собі полег-

шення, а тому невпевнено, але швидко крокував з заходу на схід, зі сходу на захід. Я потрапляв то в білий день, то в темну ніч, то в літню спеку, то в зимовий холод. Не знаю, чи довго я так тинявся по світу. Я весь горів у лихоманці й з острахом відчував, що ось-ось знепритомнію. На моє нещастя, в цій метушні я ще й на ногу комусь наступив, і таки, мабуть, добре, бо у відповідь дістав такого стусана, що аж упав на землю.

Прийшовши до тями, я побачив, що спокійнісінько лежу собі на м'якій постелі, в просторій чудовій палаті. Поряд — ще кілька ліжок. В головах у мене хтось сидів. По палаті від ліжка до ліжка ходили якісь люди і розмовляли. Вони підійшли ближче, і я почув, що йдеться про мене. Та називали мене чомусь «Номер дванадцятий», а на стіні, в ногах — ні, я не марив, я ясно прочитав на чорній мрамуровій табличці великими золотими літерами цілком правильно написане своє ім'я:

П Е Т Е Р Ш Л Е М І Л Ь

Нижче під цим ще два рядки, але я був дуже слабкий і не міг їх розібрати. Я знову заплющив очі.

Я чув, як хтось голосно і виразно читав щось про Петера Шлеміля, але цілком зрозуміти не зміг. Потому бачив, як до мого ліжка підійшов привітний чоловік і дуже гарна жінка в чорному вбранні. Їх постаті були мені ніби знайомі, але я ніяк не міг пригадати, хто вони.

Минуло небагато часу, і я почав видужувати. Мене звали «Номер дванадцять». Цей «Номер дванадцятий» через свою довгу бороду вважався за єврея, проте його доглядали не гірше за інших. Що в нього не було тіні, цього, здається, не помітили. Мої чоботи і все, що було при мені, коли я сюди потрапив, зберігалось, як мене запевняли, у повній цілості, і буде повернуто мені, коли я видужаю. Шпиталь, де я лежав, звався Шлеміліум. Те, що кожного дня читали про Петера Шлеміля, було не що інше, як нагадування молитися за нього — фундатора і добродійця цього закладу. Привітний чоловік, котрого я бачив біля свого ліжка, був Бендель, а прекрасна дама — Мінна.

Я видужував у Шлеміліумі невпізнаний і потім довідався, що лежу в рідному місці Бенделя, де він на решту моїх грішних грошей заснував шпиталь мого імені і де нещасні благословляли мене. Сам він на-

глядав за шпиталем. Мінна звдовіла. Нещасливий процес коштував Раскалеві життя, а їй самій більшої частини статків. Її батьків не було вже на світі. А Мінна жила тут побожною удовою і творила добродійні діла.

Якось вона біля ліжка «Номера дванадцятого» розмовляла з паном Бенделем. Він її запитав:

— Чому ви, шляхетна пані, так часто ходите сюди і дихаєте цим нездоровим повітрям? Невже доля була така жорстока до вас, що ви бажаєте вмерти?

— Ні, пане Бендель, відтоді, як я доснила мій довгий, страшний сон і внутрішньо прокинулась, я почуваю себе добре. З того часу я вже не бажаю смерті, але й не боюсь її. З того часу я бадьоро дивлюсь на минуле і майбутнє. Хіба це не щастя для вашої душі тихо і побожно служити вашому панові і другу?

— Хвалити бога, так, шляхетна пані. Все це так дивно вийшло. Ми, не замислюючись, пили з повної чаші і радість і гірке горе. Тепер вона порожня. Будемо сподіватися, що це було тільки випробування і, озброївшись мудрим досвідом, ми чекатимемо справжнього початку. І цей справжній початок настав, і не бажано,

щоб перше фіглярство вернулось назад. А взагалі добре, що ми пережили усе те. Мені хочеться вірити, що нашому давньому другові тепер краще, ніж було тоді.

— І мені також,— погодилась прекрасна вдова, і вони обоє пройшли мимо.

Ця розмова справила на мене глибоке враження. Але я вагався, чи мені відкритися їм, чи піти невпізнаним. І я вирішив. Попрохав дати мені паперу та олівця і написав такі слова:

«Вашому давньому другові тепер живеться також краще ніж тоді. Хоч він і покутує, але ця покута — всепрощення».

Потому я забажав одягнутися, бо вже почував себе добре. Мені принесли ключ від шафочки, що стояла біля мого ліжка. Я знайшов там усі свої речі і зодягнувся. Поверх чорної куртки я повісив ботанізирку, в якій з радістю знайшов свої північні лишайники, взувся у чоботи, поклав написану цидулку на ліжку і ще не встиг відчинити двері, як був уже далеко на шляху до Фіваїди.

Йдучи вздовж сірійського узбережжя по дорозі, якою останній раз виходив з дому, я побачив, що назустріч мені біжить мій бідний Фігаро. Цей чудесний пе-

сик, здавалося, пішов шукати по сліду свого хазяїна, котрого так довго не міг дочекатися вдома. Я зупинився і кликнув його. Він з гавкотом стрибнув до мене, виявляючи в тисячу зворушливих способів свою бурхливу і невинну радість. Я взяв його на руки, бо він, звичайно, не встиг би за мною, і приніс додому.

Дома застав я все по-старому і в міру того, як міцнішали мої сили, я поволеньки вертався до старої роботи і до старого способу життя. Тільки протягом цілого року уникав я полярних холодів, що стали для мене просто нестерпними.

Отож, мій любий Шаміссо, я живу ще й досі. Мої чоботи й досі не стоптуються, чого я спочатку побоювався під впливом дуже вченої книжки знаменитого Тікіуса «De rebus gestis pollicili»¹. Сила їх залишається незмінною, а мої ось сили підупадають. Однак втішає те, що я їх витратив для певної мети, а не розтринькав марно. Наскільки дозволили мені мої чоботи, я вивчив ґрунтовніше, ніж будь-хто, землю, її форму, висоти, температуру, атмосферу в її змінах, явища її магнетич-

---

¹ Йдеться про повість німецького романтика Людвіга Тіка «Життя і діяння маленького Томаса на прізвисько Хлопчик-мізинчик».

них сил, життя на ній, особливо царство рослин.

В кількох своїх працях я систематизував і найточніше встановив факти, а свої висновки і погляди виклав у кількох статтях. Я вивчив географію центральної Африки і північних полярних країн, центральної Азії та її східного побережжя. Моя «*Historia stirpium plantarum utrisque orbis*»¹ є великою частиною моєї книги «*Flora universalis terrae*»² і одною з ланок моєї «*Systema naturae*»³.

Я гадаю, що в цих працях я не тільки збільшив число відомих вже видів рослин більш як на одну третину, але дещо зробив і для природознавства та географії рослин. Тепер я старанно працюю над «Фауною». Я потурбуюсь, щоб перед моєю смертю мої рукописи були віддані Берлінському університетові.

А тебе, мій любий Шаміссо, я обираю в хранителі моїх дивних пригод. Може вони, коли мене вже не буде на світі, стануть для декого корисною наукою. Ти ж, мій друже, якщо хочеш жити серед лю-

---

¹ «Історія видів рослин обох світів» (лат.).

² «Флора всесвіту» (лат.).

³ «Система природи» (лат.).

дей, то насамперед навчись шанувати свою тінь більше ніж гроші.

Якщо ж хочеш жити лише для того, щоб удосконалити самого себе,— о, тоді тобі не потрібні ніякі поради.

Explicit

КАЗКА ПРО ТРАГЕДІЮ ВТРАТИ

Повість «Дивні пригоди Петера Шлеміля» залишає загадкове враження. Справді, дивною здається втрата того, що невідступно супроводжує людину як зайвий доказ її життя. Дивною здається і мука людини без того, що начебто не відіграє ніякої життєвої ролі. Тому вже з перших сторінок книги ми починаємо відчувати, що образ втраченої тіні — символ, за яким щось стоїть.

Понад півтора століття різні покоління читачів розгадують цей образ, наповнюють своїм досвідом і в прагненні глибше збагнути задум автора знову і знову перекладають і перевидують «Петера Шлеміля» — найпопулярніший твір німецького поета і вченого-ботаніка Адельберта Шаміссо.

Ще за життя автора повість-казка була перекладена майже на всі європейські мови, і від того часу популярність її не пригасла. Очевидно, є щось вічно злободенне і тривожне в цій історії з втраченою тінню, щось неминуще, не вичерпане людьми, раз їм хочеться вертатись до цієї давньої казки.

Звичайно, вона приваблює насамперед тим, що легко, красиво, талановито написана. Її можна з інтересом читати, уявляючи звичайну собі тінь і не задумуючись над тим усім, що нас супроводжує ціле життя і чого ми не можемо втратити, не втрачаючи себе. Отже, навіть для дитячого сприймання казка Шаміссо цікава, бо це таки нечувана дивовижа: людина без тіні. Легше вже уявити собі людину з зайвою, чужою тінню... Але навіть тоді людина зміниться від цього, здавалося б, дрібного факту: чужа тінь заважає бути собою. Так само брак власної тіні не дає бути собою. Зовнішне, буквальне розуміння все ж таки затягує нас у глиб людської психології. І не випадково: казка про Петера Шлеміля наскрізь психологічна, і ключ до розуміння її треба починати шукати з життєпису і душевного складу самого автора.

Шарль-Луї-Адельберт де Шаміссо народився 30 січня 1781 року в замку Бонкур — у Шампані, в стародавній французькій дворянській родині, протягом століть зв'язаній кривно з королівською

династією. Революційна хвиля 1790 року змела замок і закинула родину Шаміссо на еміграцію. Майбутнього поета з коренем вирвано з рідної землі і пересаджено на німецьку. Але дев'ять років — це вже для людини багато: «Спогади мого дитинства розкриваються для мене повчальною книгою, з якої уявляється перед моїм загостреним зором цей пристрасний, бурхливий час».

Батько пішов у емігрантський загін. Зносячи нестатки, родина шукала притулку в Бельгії, в Баварії, аж поки не опинилася в Берліні.

В 1796 році підліток записується пажем пруської королеви, а там дістає змогу навчатись у французькій гімназії, потім у військовій академії. В 1798 році він уже прапорщик, а за три роки — лейтенант піхотного полку. Траплялось, що трохи неповороткий, задумливий офіцер армії Фрідріха-Вільгельма III то з'являвся на парад без шпаги, то губив свою роту. Образ розлюченого полковника грізним привидом плавав за ним навіть у кругосвітню подорож через п'ятнадцять років...

Як тільки перший консул Бонапарт 1801 року дозволив емігрантам повернутися на батьківщину, граф Шаміссо з родиною виїхав до Франції. Адельберт з причин фінансового характеру залишається в Німеччині і щораз глибоше поринає в стихію німецького життя. Він зачитується творами Клопштока, Гете, Шіллера, Канта, особисто зближується з Фіхте і здружується з гуртком обдарова-

ної молоді. Пише вірші спершу французькою, потім німецькою мовою. В 1904 р. видає власним коштом «Альманах муз» і відтоді органічно входить у літературне життя німецької молоді.

Але тут проблема національного конфлікту між Францією і Німеччиною, загострюється на гребені історичних подій і спускається до особистої драми Шаміссо. Йдучи на Пруссію, Наполеон I видає декрет про розстріл кожного француза, що стане під чужий прапор. Шаміссо не дозволяють відставки. Він залишається в полку, який не дуже певний своєї перемоги... Але буря тепер проноситься над головою: прусські фортеці падають одна за одною без єдиного пострілу...

Як людина з високорозвиненим почуттям честі, як офіцер, Адельберт фон Шаміссо гостро переживає ганьбу поразки. На цей раз він домагається відставки, їде у Францію, але не знаходить там своєї ниви і поривається знову до Німеччини, де розпочав і літературну, і природознавчу працю. Найсвітлішим епізодом у Франції було його перебування в домі мадам де Сталь, про яку поет згадує: «В колі цієї величної, чарівної жінки я прожив незрівнянні дні, спізнався з багатьма знаменитими людьми того часу і пережив шмат наполеонівської історії, його ворожість до сили, що не скорялась йому; ніщо поруч з ним і під ним не сміло почувати себе незалежно...»

Широта поглядів і прагнення до незалежності споріднювали Шаміссо з мадам де Сталь. Режим диктатури їх не влаштовував...

В 1812 році Шаміссо вступає на медичне відділення Берлінського університету. Але спокій тривав недовго. Надходить рік відновлення війни німецьких держав проти Наполеона. Патріотичні настрої ведуть німецьку молодь на поле «битви народів» — під Лейпцігом.

Чогось подібного Шаміссо — людина без батьківщини — вже зазнав у 1806 році, коли наполеонівський декрет поставив його перед вирішальним вибором. З того часу стихія бурхливих літ кидала його то у Францію, то знов у Німеччину. Очевидно, за той час багато гострих зіткнень пережив поет, багато дум заховав на дні душі... 1813 рік був тільки останньою краплею,— і Шаміссо написав свою повість-казку.

Сам Шаміссо, очевидно, не почував національної зради. В затишку тріумфальної наполеонівської тіні він не дуже цікавився своєю власною... Зате подолані і поневолені Наполеоном німці настільки болісно переживали зневаження національної честі й гордині, що навіть французові не могли дарувати втрату її. В їхньому середовищі він змушений був гостро осмислити цю втрату.

Все це треба зважити, щоб зрозуміти місце автобіографічного елемента в повісті про Шлеміля. Це важливо, оскільки критика пов'язувала з цим

центральну в творі проблему втраченої тіні. До цього, без сумніву, прислужився такий натяк в автобіографії самого поета: «Світові події 1813 року, в яких я не міг брати діяльної участі — тоді я вже не мав батьківщини або ще не мав батьківщини — по-різному вибивали мене, помимо моєї волі, з обраної колії. В це літо я написав, щоб самому трохи розвіятись і потішити дітей одного приятеля, казку «Петер Шлеміль», що була прихильно прийнята в Німеччині і стала популярною в Англії».

За цим спокійним далеким спогадом треба уявити собі, що пережив тоді Шаміссо, якого товариші відрадили од участі у війні й створили йому затишок для наукової праці...

З цих переживань виріс його найвизначніший твір.

Змальовуючи життя свого героя, Шаміссо вгадав власне майбутнє (випадок ясновидіння, не такий вже рідкісний у літературі,— згадаймо «П'яний корабель» Артюра Рембо), бо саме таке майбутнє він вимріяв, вистраждав і знайшов як єдиний вихід. Цим виходом були подорожі по світу.

В 1815 році автор «Дивних пригод Петера Шлеміля» став натуралістом російської полярної експедиції і на кораблі «Рюрик» під командою капітана Отто Коцебу три роки плавав навкруги світу. Величезні матеріали і спостереження його, зібра-

ні за цей час, створили Шаміссо ім'я вченого в різних галузях природознавства. В 1819 році його обирають почесним доктором філософії Берлінського університету, членом Товариства натуралістів. Він стає забезпеченою людиною. Працює ад'юнктом Ботанічного саду. Згодом одружується з вісімнадцятирічною дівчиною і вступає в спокійну, щасливу пору свого життя.

В двадцяті роки приходить до Шаміссо літературна слава. Його поезії стають надзвичайно популярними: їх читають напам'ять, кладуть на ноти. Його портрет висить поряд з портретом Гете. Росте його авторитет ученого-ботаніка і лінгвіста. В zenіті слави Шаміссо помирає 21 серпня 1838 року.

Серед німецьких поетів-романтиків Адельберт Шаміссо душевно наймолодший, найпрогресивніший. Він розширює тісну тематику романтизму, сміливо вносить в неї — один з перших у світовій літературі — соціальні, політичні, індустріальні мотиви. Гейне, — його Шаміссо перший оцінив і підтримав, — взагалі виділяє автора «Шлеміля» зі школи романтиків і відносить «більше до молоді, ніж старої Німеччини».

Для багатой німецької літератури Шаміссо, без сумніву, не тільки видатний поет свого часу (що правда, деякі німецькі критики відводили йому почесне місце як єдиному французові, що став німцем), але й живий поет, якого не забувають.

Понад чотириста пісень на слова поета — лише один з проявів цієї життєздатності.

У спадщині Шаміссо половину займає проза — «Подорожі навкруги світу» і «Повість-казка», половину — поезія і численні поетичні переклади. За всіма цими творами стоїть яскрава постать, яку так охарактеризував один з сучасників поета: «Людина рідкісного обдарування, але довго переслідувана долею, французький емігрант і пруський офіцер, аристократ і ліберал, поет і ботанік, автор фантастичного роману і мандрівник навколо світу, німець і все ж таки природжений француз...».

«Природжений француз» вгадується не лише в стилі, в поетичному темпераменті, в мові. Німецька мова його насичена галліцизмами, як гоголівська — українізмами. І це не дивно: засвоюючи німецьку мову, він не міг засвоїти всіх тих скарбів, які несвідомо вбираються в дитинстві зі звуками рідного слова і складають джерело підсвідомого.

Поет залишається сином свого краю, своєї доби у вільнодумстві й ненависті до деспотизму. В пошуках духу боротьби і романтики Шаміссо торкнувся і української історії, а саме постаті засланого в Сибір Войнаровського. Поема «Вигнанці», написана за мотивами Рилєєвського «Войнаровського» та за розповідями про долю декабриста Бестужева, сповнена віри в крах деспотизму і політичної сваволі.

Найбільше перекладав Шаміссо французького поета-патріота Беранже. Їх єднали демократичні переконання, життєлюбність, симпатії до простого люду. Вільнолюбні ідеали французької революції по-різному в них переломились, але дали здорову основу їхній громадянській поезії.

Шаміссо поєднував у собі багато суперечливого. Він любив Німеччину Гете, Шіллера і Канта, як свою батьківщину, обурювався легкодухою капітуляцією перед Наполеоном і захоплювався по-статтю Наполеона так само, як французький патріот Беранже. Все ж таки він, німецький поет, більше тривожився про долю Франції, ніж французькі роялісти, що в затінках чужих дворів зберегли рідну мову, але не позбулися бундючної зневаги до свого народу.

Характерний для Шаміссо вірш «Замок Бонкур», де поет з любов'ю пригадує у всіх деталях рідний замок, зруйнований селянами, і благословляє тих, хто заорює і засіває руїни:

Мій вірний прабатьківський замку,
Ти тільки в уяві стоїш...
По тобі ні сліду, ні знаку —
Лиш чорна рілля і спориш.

Роди, моя земле кохана,
Хай нива твоя співа!
Благословення і шана
Тому, хто тебе засіва ¹.

---

¹ Переклад автора статті.

Таким ясним, щирим незлобивим поглядом дивився поет на світ, таким добрим і нехитрим знали його сучасники. І таким постає перед нами автор таємничої повісті-казки, що зробила його ім'я популярним у світовій літературі.

У «Дивних пригодах Петера Шлеміля» розповідається про людину, що в наївному юнацтві легковажно проміняла свою тінь на гроші, а потім усе життя покутувала, аж поки їй не трапились семимильні чоботи, щоб утекти від людей і від своїх страждань у міжконтинентальні простори.

Коли людина переступає з одного острова на інший, коли вона збирає в ботанічну скриньку рослини усіх континентів, вона забуває про тінь, та й нікому придивлятися до її тіні. Це, власне, фабула, за якою стоїть символічний зміст.

Але казка написана як повість, на твердій реалістичній основі, населена живими постатями, схопленими так живо в найістотніших прикметах, висвітленими так психологічно правдиво, що реалістична канва збиває зі сліду алегорії. Автор — талановитий прозаїк, що бачить тло у всій повноті барв і вміє кількома словами передати характер.

Ось пан Джон, якого Шлеміль одразу впізнає «по ситому самовдоволенню, що аж світилося на його обличчі». Він виголошує свою основну ідею: «Хто не має принаймні мільйона, той, пробачте на слові, негідник». — «О, чистісінька правда, — гукнув

я, сповнений почуттів». Ця фраза теж цілком характеризує юнака, що не мав нічого за душею, крім прагнення домогтися протекції Джона.

Це одразу відчув «загадковий пройдисвіт, що ходив лиш манівцями»,— чоловік у сірому. Оцей коректний послужливий джентльмен усе подавав розманіженому панству, але не викликав цим ніякого подиву, ба навіть уваги з боку людей, що лише обмінюються недбалими люб'язностями... Зманіжені і вередливі, вони звикли, щоб хтось задовольняв їхні забаганки з першого погляду, і не дивуються навіть тоді, коли чоловік у сірому виймає з кишені осідланих коней і чемно подає до панських послуг...

Здається, ось-ось він усіх їх згорне і заховає в кишеню, а вони, набундючившись, навіть і цього не помітять. Та не вони йому потрібні. Навіщо йому була потрібна тінь юнака А той не встояв, зачувши про невичерпний Фортунатів гаманець і, засліплений золотом, навіть не встиг збагнути, навіщо сірому чоловікові здалася чужа тінь і навіщо самому берегти свою тінь. Але те, до чого людей не можуть привести міркування, дається їм через гіркий життєвий досвід.

Можливо, коли б усе це сталося з якимось негідником, він би зумів обминути сонячні дороги і пройти життя сутінками, задовольнившись тим, що дає золото. Але Шлеміль — чесна і вразлива людина. Він одразу ж починає відчувати, що

з втратою тіні над ним немов тяжить якийсь прокляття. Почуваючи себе нещасним, він стає зовсім іншою людиною, далекою від того вчорашнього легковажного юнака, впевненого, що вся сутність життя — в мільйоні. І потім, після багатьох Шлемілевих страждань, саме в кульмінації, коли вирішувалась доля його кохання, знову з'являється чоловік у сірому й пропонує рятівну тінь в обмін на душу — на полегшених умовах, посмертно. Та Шлеміль, навіть не вагаючись, відхиляє послугу. Він уже знає, що дорога компромісу і моральних втрат не веде до щастя...

Вся повість зіткана з цього гіркого пізнання. В легких, граціозних переливах сюжету фантастика чергується з точним реалістичним малюнком. То автор заманює чисто-автобіографічним епізодом, то дивує чисто казковим зламом сюжету, який теж можна змістовно осмислити. Інтригує в цій історії кожна художня деталь — і нерозгаданий чоловік у сірому, і можливість повернути втрачену тінь, і нагода продати душу на полегшених умовах, і вигадані пояснення втрати тіні (то вона, мовляв, примерзла у снігах Росії, то була скалічена чоботом незграбного чоловіка, то під час важкої хвороби була втрачена разом з волоссям). Все це викликає найширші асоціації в зв'язку з лейтмотивом, що звучить як різка вібрація струни — про марність золота, яке не компенсує втраченої тіні.

Шлеміль жив утратою, а не тим, що мало б її компенсувати!

Сюжет насажений такими непідроблено глибокими переживаннями, наповнений такими точними спостереженнями над людьми, що мимоволі віриш у психологічну правдивість казки й думаєш, що все це не просто вигадане, а вистраждане самим автором.

Немає сумніву, що в повісті відбилися душевні переживання самого Шаміссо. Але будь-яка спроба послідовного тлумачення її символів на автобіографічній основі безплідна. Немає також сенсу звужувати образи, підганяти до «стрункої системи». В єдину, наперед задану ідею вони не вкладаються, так само як не вкладаються в концепцію алегоричної автобіографії-сповіді.

«Дивні пригоди Петера Шлеміля», може, не більш автобіографічні, ніж «Дон-Кіхот» Сервантеса, хоча в них є численні прикмети і зовнішності самого Шаміссо (чорна куртка і ботанізерка), і характеру (безпосередність, прямота і невибагливість), і навіть фабула (кругосвітні мандри).

Але кожен художній твір автобіографічний у тому розумінні, що автор вкладає в нього частку себе, своє світовідчуття, свій характер. Інколи письменник признається, як, наприклад, Гоголь, що позбувався негативних прикмет, передаючи їх своїм сатиричним персонажам. Часто письменник

позбувається своєї душевної драми, довіривши її читачеві (Гете «Страждання молодого Вертера», Франко «Зів'яле листя»).

Звичайно, Шлеміль — не Шаміссо, але без сумніву — його частка, певна фаза його життя, об'єктивізований, важко вистражданий образ, який став од автора на віддалі, як «друг, до якого вже можна признатись». Цей образ пішов за законами вільної творчої уяви шляхами казки і набрав широкого значення. Звісно, його треба сприймати, як художній образ і осмислювати за власним досвідом, а не за досвідом автора.

Що ж до автора, то, заховавшись у тихий світ ботанічних досліджень, він цілком природно міг собі уявити власні тривожні блукання важких років в образі Шлеміля. І, цілком природно, він собі вимріяв втечу від суперечностей у кругосвітні мандри, де «тінь» губиться в безлюдних просторах.

Очевидно, для німецького письменника Адельберта фон Шаміссо його герой був тим зім'ятим обставинами, змученим французом, котрий знайшов собі назву в єврейському імені Шлеміль, що означає бідолаху, який, за розповіддю в талмуді, дорого розплачується за те, що іншим проходить безкарно.

В передмові автор розповідає, нібито йому потрапив до рук зошит, де колишній його друг Шлеміль написав свою історію, і «з-під пера цього

добродія вона вийшла невибагливою, простуватою». Ця містифікація — швидше традиційний літературний прийом, ніж прагнення автора завуалюватися.

За сюжетом цієї «невибагливої» казки люди дедалі більше стали докопуватись до її потаємних глибин, стали здогадуватись про гарячі джерела, з яких вона виплила.

Прославленого поета і вченого Шаміссо почали дошкуляти запитаннями, що ж треба розуміти під тінню, втраченою Шлемілем.

В той час письменник уже міг би спокійно говорити про давні рани і втрати, коли б це не було банально. Письменникові пояснювати свій образ — значить звужувати і спрощувати цей образ, який кожен має наповнити за власною потребою і мірою.

Сама прискіпливість сучасників викликала в нього посмішку: він зовсім не збирався роз'яснювати і торкатись джерел. І ось у передмові до французького видання (1837) Шаміссо зі справжнім французьким гумором обіграє всілякі версії і тлумачення тіні й глумливо пропонує цікавим... визначення з підручника фізики: «Тінь — це затемнений простір...» і т. д.

Це для цікавих. А для вдумливих він закінчує казку реалістичним повчанням: «Ти ж, мій друже, коли хочеш жити серед людей, то насамперед навчись шанувати свою тінь більше за гроші».

З повісті бачимо, як в душі великого художника віддзеркалилася драма втрати і зречення, щоб стати наукою людям. У цій самій передмові автор знову ж таки вказує, де шукати в житті свою тінь: «Фінансова наука достатньо довела нам важливість грошей; важливість тіні не така загально-визнана. Мій необачний друг захотів грошей, ціну яких знав, і не подумав про справжнє («in solide»). За його задумом, урок, який дорого йому обійшовся, повинен піти на користь нам, і досвід його закликає нас: не забувайте про справжнє».

Що ж таке це «справжнє», протилежне багатству? Це ті вищі цінності, «не такі загально-визнані», ті, яких ми не помічаємо, які незримо ввійшли в нас, як повітря дитинства, як рідна пісня, як пам'ять про батьків і прадідів. Проте в житті ми іноді не помічаємо «тіней», що даються задарма й присутні невідчутно, як повітря і сонце.

Мабуть, найбільшого взагалі не помічаєш саме тому, що воно дається даремно. Цю велику правду треба вистраждати, як вистраждав її Адам Міцкевич, коли писав:

О Литво, краю мій! Ти на здоров'я схожа!
Яка ти дорога, лиш той збагнути може,
Хто втратив раз тебе...

Великі, незримі для недалекогоглядного ока істини і цінності самі не приходять: їх треба утвердити власним життям.

Якщо шукати паралелі з тінню, яка фіксує той факт, що людина займає своє місце під сонцем, яка окреслює на землі постать і зріст людини, яка невідступно супроводжує нас і немов нагадує, що ми живем, то ми дійдемо висновку, що це не просто те, «що є у всіх, а тому має бути і у мене». Це щось невід'ємне, як прикмета, без якої нема індивідуальності. Це один з вимірів людського ества.

Але як виміряти масштабність духовного, коли «від великого до смішного один крок», як висловився Наполеон. В межах цього кроку безліч різних людей, які чи то недобачають великого, чи то не відчують смішного.

Розміри окреслюються втратою — трагедією втрати. Але від трагедії до комедії теж один крок, у межах якого деякі люди будують собі навіть затишок від життєвих бур. Ні трагедії втрати, ні комедії втрати вони не переживають: вони звикають до буденності втрати.

До втрат того найбільшого, що далось нам за дарма, можна звикнути і, що найстрашніше, після перших втрат усі наступні здаються легшими. Можна дійти до стану безлистого осіннього дерева, можна спроститись до голого осикового кілка, що пливе за водою, можна не помічати навіть, що служиш комусь просто палицею, якою підганяють мулів і обганяються від собак, а потім викидають за непотрібністю, бо сама по собі палиця нічого не значить і нічого не варта.

Втрати зменшують людину і роблять її нечутливою до інших і до себе самої, роблять її грубою, бездушною і черствою. Бо зрештою, людина—це витвір нашарувань моральних, етичних, інтелектуальних, естетичних. Без цих нашарувань мало сказати, що вона опускається до рівня тварини. Тварина має належне їй виховання, вироблене тисячоліттями спілкування з природою. Для вирівнювання своїх потреб, біологічних прикмет і нахилів людині даються згадувані духовні цінності. З втратою їх вона стає однобокою, і той один її бік скалічений. З втратою духовних сил людина втрачає рівновагу і занепадає. Нею починають рухати не глибинні потреби й імпульси, а сверблячка поверхових пошуків найдешевшої, найстандартнішої компенсації— кар'єри і грошей, грошей і кар'єри.

Зі своєї втрати батьківщини, втрати, що не могла пройти легко, бо стояла на очах, як мечі, схрещені в бою, як особиста драма і великий вибір, Шаміссо створив для нас трагічний символ духовної втрати. Нині для нас важливо не те, з чого створено цей символ, а те, щоб знайти для нього відповідники у власному житті і навчитись цінувати свою людську сутність.

Художній талант підносить до справжніх розмірів те, що губиться на міліні буденності. Він розкриває і повертає речам їх справжню суть, даючи нам істину разом із збільшувальною призмою.

Художник і людина, духовне життя якої кристалізувалось у фокусі бур найдраматичнішої епохи, Шаміссо глибоко пережив і художньо осмислив втрату як велику трагедію, і створив прекрасну казку про людське життя, про незамінність втрат, про співвідношення життєвих вартостей, побачених широко розкритими очима.

ЄВГЕН СВЕРСТЮК

АДЕЛЬБЕРТ ФОН ШАМИССО

**Необычайные приключения
Петера Шлемиля**

(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *З. І. Рябчик*

Художник *В. І. Малаков*

Художній редактор *В. В. Машков*

Технічний редактор *Н. С. Жандарова*

Коректор *Л. Г. Лященко*

Виготовлено на Київській фабриці набору
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
вул. Довженка, 5.

Лінотипист *Т. Г. Маріненко*

Верстальник *І. І. Даруга*

Друкар *Макаревич О. І., Яценко Л. П.*

Керівник палітурно-брошурувальних
процесів *Є. А. Волкова*

Здано на виробництво 30/XII 1965 р.
Підписано до друку 22/II 1966 р. Папір № 3.
Формат 60×84^{1/32}. Фізичн. друк. арк. 4,375.
Умовн. друк. арк. 4,081. Обліково-видавн.
арк. 3,889. Ціна 11 коп. Замовлення 1016.
Тираж 30 000.

Видавництво художньої літератури

„ДНІПРО“

У перекладах українською мовою виходять з друку:

Амаду Ж. Габріела. Роман. (З португальської).
Бреквольдт П. Скрізь цвітуть конвалії. Роман.
(З німецької).

Гамарра П. Гонкурівську премію присуджено
вбивці. Роман. (З французької).

Караславов Г. Прості люди. Роман. (З болгарської).

Карріон М. Грیشниці. Сфінкс. Романи. (З іспанської).

Кеппен В. Смерть у Римі. Роман. (З німецької).

Марек І. За тобою тінь. Роман. (З чеської).

Познер В. Завіса підіймається. Роман. (З французької).

Преда М. Марнотратники. Роман. (З румунської).

Скоу-Хансен Т. Голі дерева. Роман. (З датської).

Собесяк Ю., Єгоров Р. Бур'яни. Повість.
(З польської).

Стейнбек Д. Зима незгоди нашої. Роман. (З англійської).

Хяккінен Т. Погане виховання. Роман. (З фінської).

Книги видавництва «Дніпро» продаються в усіх книгарнях та кіосках республіки. Їх також можна замовити відділам «Книга — поштою» облікоторгів або республіканському магазину «Книга — поштою» (м. Київ-117, вул. Попудренка, 26(Д)), які надсилають книги післяплатою.

11 коп.
К

